

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Barbro Klein*, Ph. D. Stockholm: Transkribering är en analytisk akt 41
Transcription is an analytical act 66

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKT-STYCKEN

- Ambassadör *Gunnar Jarring*, Stockholm: Prästkungen Johannes. Myt eller verklighet? 67

DEBATT

- Professor *Sven B. Ek*, Göteborg: Qltur som redaktionellt problem 69
Docent *Mats Hellspong*, Stockholm: Replik 71

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Marja Taussi Sjöberg: Dufvans fångar; Svante & Sten W. Jakobsson: "Orons och förtviflans gerningar". Anmälda av fil.kand. *Dan Waldetoft*, Stockholm 71
Jan-Inge Wall: Hon var en gång tagen under jorden ... Anmäld av fil.kand. *Ulf Palmensfelt*, Visby 73
Christoph Gasser: Trappln, Gschuicher und andere Fourtl. Anmäld av professor *Sture Lagercrantz*, Uppsala 75

RIG · ÅRGÅNG 73 · HÄFTE 2

1990

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Direktör *Gunnar Petri*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*

Docent *Mats Hellspång*, Rigs redaktör

Docent *Elisabet Hidemark*

Intendent *Hans Medelius*

Ansvarig utgivare: Docent *Elisabet Hidemark*

Redaktionens adress: Docent Mats Hellspång, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/666 46 00

Års- och prenumerationsavgift 80:–
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1990

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Transkribering är en analytisk akt

Av Barbro Klein

*Far from being a mere clerical task
the act of transcription is ITSELF of
analytical value
when it is pursued with attention to
oral qualities*

Dennis Tedlock

Inledning

Transkribering är ingen rutinuppgift utan en betydelsefull analytisk akt, betonar poeten, antropologen och folkloristen Dennis Tedlock (1983: 123). I den här artikeln skall jag ta honom på orden och visa hur en till synes mekanisk uppgift kan ge oväntade analytiska uppslag och associationer. I mina exempel koncentrerar jag mig först på korta berättelser och dramatiska framföranden. Därefter arbetar jag med längre sekvenser för att peka på hur konstfullt människor tillsammans strukturerar såväl intervjuer som

andra samtal. Ytterst handlar min uppsats om hur en systematisk transkribering av korta samtalsmoment kan ge insikter om betydelser också i stora perspektiv.

Svenska folklorister och etnologer har inte ägnat transkriberingsfrågor någon större uppmärksamhet i sina tryckta verk. Detta är särskilt anmärkningsvärt med tanke på den svenska folkloristikens tidiga liering med landsmålsarkiven och deras intresse för att i skrift återge dialekter och talspråksformer. För de flesta folklivsforskare som använder bandspelare, tycks transkriberingen huvudsakligen syfta till att något så när ordagrant överföra tal till skrift, så att innehållet kommer i dagen. De flesta är också ense om att det inte går att överföra tal till skrift utan att ändra eller justera. Mycket få berättar dock vilken metodik de använder när de ändrar eller över huvud taget hur överföringsprocessen gått till. Kort sagt, även om man ibland antyder att det är svårt att skriva ut intervjuer, ventilerar man sällan

ingående de problem man möter.¹ Många fältforskare överlåter det tidsödande utskriftsarbetet på någon annan.

Ändamålet med den här artikeln är inte att mekaniskt plädera för en större noggrannhet i transkriberingen av bandinspelningar. Vad jag pläderar för är snarare en ökad metodisk medvetenhet på detta viktiga område. Jag grundar mina argument på den s. k. etnopoetiken, som i slutet av 60-talet och början av 70-talet växte fram i U.S.A. hand i hand med den antropologiska och folkloristiska performansforskningen. Denna forskning inriktar sig på att studera folklore som en form av kommunikation där poetiska eller dramatiska element är centrala. Intresset för hur folklorens former är inbäddade i kommunikation gjorde att man ganska snart försökte förbättra metoderna att överföra muntlig kommunikation till skrift. Visserligen hade amerikanska folklorister länge insisterat på att de transkriberade "ordagrant" (jfr Dorson 1964: 1–2). Samtidigt hade de dock tagit för givet att sådana talspråksfenomen

som "onödiga" upprepningar måste elimineras i skrift. Enligt detta synsätt, som många fortfarande ansluter sig till, måste man ta bort det muntliga i muntligheten, om man vill åstadkomma en läsbar text. För performansforskare däremot gällde det att hitta transkriberingsmetoder, som inte beslöjar den muntliga kommunikationen utan bidrar till förståelsen av den.

Etnopoetiken blev ett av svaren. Olika etnopoetiska metoder utarbetades på 70-talet av poeter, antropologer och folklorister, bland dem Richard Dauenhauer, Dell Hymes, Jerome Rothenberg, Dennis Tedlock, Jeff Todd Titon, Barre Toelken och Peter Seitel (jfr Rothenberg & Rothenberg 1983). Många av deras transkriberingar publicerades i tidskriften *Alcheringa: Ethnopoetics*. En viktig etnopoetisk ambition är att så noggrant som möjligt i skrift representera den estetiska kraften i muntliga framföranden. Man vill bevara muntligheten samtidigt som man vill göra texterna läsbara, ja till och med njutbara.

Dell Hymes och Dennis Tedlock har kanske tydligast formulerat etnopoetikens grunder. En grund är att förmedlingen av estetiska kvaliteter är en betydelsefull etisk och ideologisk fråga. Hymes påvisar att "ordagranna" men oläsbara antropologiska transkriberingar och översättningar av indiansk muntlig litteratur har hjälpt till att befästa en inte ovanlig uppfattning att indiansk litteratur saknar litterärt värde.² Tedlock betonar att transkriberingsarbetet ingår i strävanden efter en "dialogisk antropologi", en

¹ Enstaka gånger händer det att folklivsforskare tar upp metodiska eller etiska problem i samband med transkribering. I *Det osynliga arvet* förklarar t. ex. Billy Ehn och Karl-Olov Arnstberg att de förbättrat invandrasvenska, för att undvika att befästa negativa stereotyper om invandrare och deras språkbruk (Ehn & Arnstberg 1980). Trots detta och andra exempel på att etnologer inser att transkribering är något vanskligt, kvarstår intrycket av tystnad på detta område. Inte ens de etnologer som nyligen publicerat långa avsnitt ur intervjuer, klargör för sina läsare hur de transkriberat och redigerat dessa avsnitt (Arnstberg 1989; Nilsson 1988: 32–50). En anledning till tystnaden kring transkriberingsfrågor är kanske Sveriges starka museala frågelisttradition, enligt vilken informanter skriver svar på frågelistor och upprop. Det faktum att svenska museer har unika samlingar av skrivet material, får dock inte vara ett skäl att negligera metodik när det gäller förmedlingen av muntligt insamlat material.

² Hymes 1981. Det finns fog för att dra paralleller mellan sådana antropologiska förfaranden och många av de sätt folklorister använt för att förmedla europeiska folkliga framställningsformer.

antropologi där människor får tala, där forskares frågor ställs ut i klartext och där de betydelsefulla människor konstrueras tillsammans framträder. Tedlocks intresse för transkribering är ett led i hans protester mot en länge förhärskande "analogisk" antropologi, där människor förvandlas till ordlösa kulturbärare (Tedlock 1983: 321–338).

Under 80-talet har etnopoetiken blivit betydelsefull för allt fler amerikanska folklorister, som vill utforska den muntliga kommunikationens poetiska kvaliteter. De karakteriserar ofta sina transkriberingsaktiviteter med frasen "laying out a text ethnopoetically". En kritik man kan rikta mot en del av dessa folklorister är att de ensidigt koncentrerar sig på poetiska, berättande, dramatiska eller andra "estetiskt markerade" eller artistiska former (jfr Bauman 1975). Trots sina uttalade ambitioner att utforska de större kommunikativa processer i vilka artistiska framföranden ingår, har många etnopoetiska folklorister i praktiken ignorerat dessa processer. I den här artikeln intresserar jag mig visserligen för enskilda artistiska framföranden. Men samtidigt vill jag gå in i större samtalsammanhang och visa att också dessa kan vara konstfullt konstruerade.³

För sådana försök kan man hitta stöd i många discipliner – det antropologiska och folkloristiska intresset för ett noggrant studium av muntlig kommunikation är inte något isolerat fenomen. Särskilt den med etnometodologin besläktade samtalsanalysen erbjuder vägar ut ur den

ensidiga betoningen på isolerade artistiska framföranden.⁴ Etnometodologins och samtalsanalysens formuleringar påminner ibland om etnopoetikens – i många avseenden är alla barn av samma anda. Ordet "konstfull" ("artful") t. ex., som används flitigt i denna uppsats, är visserligen lånat från etnometodologen Harold Garfinkel. Men i Hymes' arbeten kan man hitta många paralleller till Garfinkels ofta upprepade tanke att etnometodologins syfte är att upptäcka hur "konstfullt" människor konstruerar sin dagliga tillvaro tillsammans (Hymes 1975; Garfinkel 1984).

Låt mig snudda vid tre förutsättningar för de senare årens intresse inom många discipliner för transkribering och kommunikationsprocesser. En förutsättning är den teknologiska. Förfiningen av den tekniska apparaturen har möjliggjort tidigare otänkbara förfaranden. En annan förutsättning är ett ökat intresse för livet, som människor lever det, och för "naturliga" genrer; detta intresse kan ses som en reaktion mot strukturalismen och andra starkt generaliserande forskningsinriktningar (jfr Ortner 1984). En tredje förutsättning är den livliga debatten om reflexivitet och representation inom antropologin och besläktade ämnesområden. Hymes' och Tedlocks arbeten har spelat en viktig roll i denna debatt vars centrala fråga är med vilken självkritisk eftertanke forskare representerar andra människors värderingar och livsvillkor (jfr Clifford & Marcus 1986). Sökandet

³ I den här artikeln använder jag ord som "artistisk", "konstfull", "estetisk" och "estetiskt markerad" ganska löst. De betecknar ofta liknande fenomen och överlappar då varandra.

⁴ Jag tackar Peter Corrigan för hans föreläsningar i samtalsanalys vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm, hösten 1988. Dessa föreläsningar hjälpte mig att inse att jag, för att förstå enskilda dramatiska framföranden, borde arbeta med större samtalsavsnitt än jag ditills gjort.

efter etiskt, estetiskt och vetenskapligt försvarbara metoder att förmedla tal i skrift är ett handfast resultat av den ofta abstrakta representationsdebatten.

Den här artikeln är ett försök att arbeta i denna anda. Jag vill övertyga folklorister och etnologer om att vi, när vi talar om transkribering, inte talar om en mekanisk strävan efter korrekthet för korrekthetens egen skull. Snarare rör vi oss inom representationens problematik med dess många ideologiska dimensioner. Transkribering är en analytisk akt och ett kunskapsteoretiskt problem, som går rakt in i hjärtat av etnologins och folkloristikens centrala tolkningsfrågor.

Innan jag går vidare till två exempel, vill jag kort kommentera några av de termer och begrepp, som är viktiga i denna artikel, nämligen *intervjū*, *transkribering* samt *form* och *innehåll*.

Jag vill betona några få aspekter på *intervjūer*. Den första aspekten är att jag, i likhet med många andra forskare, betraktar en intervju som ett samtal där två eller flera personer konstruerar betydelser tillsammans (jfr t. ex. Augustinsson 1989: 21–22; Briggs 1986, 1988; Mishler 1986; Moerman 1988). Vidare menar jag att en intervju är ett samtal där en eller flera personer för specifika ändamål stimulerar en annan eller andra personer att ta ordet och behålla det. Även samtal där forskaren säger mycket litet, samtal där kunskapsmålet är att få reda på *hur* människor talar med varandra, bör betecknas som intervjuer om en forskare är närvarande i ett vetenskapligt syfte eller använder samtalet i vetenskapliga sammanhang (Briggs 1988: 47–54).

De intervjuer som exemplifieras i den här artikeln, kan betecknas som öppna samtalsintervjuer i vilka det är uppenbart

att en person inte kan definieras som uppgiftslämnare och en annan som en neutral utfrågare. Troligen existerar sådana förhållanden aldrig, inte ens i de hårdast styrda survey-intervjuer. En intervjuare kan aldrig, som man ibland trott, vara höjd över det som sker. Om intervjuare talar snabbt och med alla medel antyder att de vill ha kortfattade svar, anpassar sig de flesta utfrågade till detta. Även i de friaste intervjuer har intervjuare alltid uttalade eller outtalade förväntningar på vad som är en lämplig respons. Intervjuare slår gärna dövörat till för personer som envisas med att tala om annat än det som de förväntar sig att höra (jfr Mishler 1986: 54–55).

En viktig konsekvens av att definiera en intervju som en gemensam kommunikativ handling snarare än som ett utbyte av ord mellan en förment neutral utfrågare och en uppgiftslämnare, är att intervjuarens frågor och reaktioner inte, som man ofta gjort, kan betraktas som "störande" inslag som bör redigeras bort. Snarare bör de tas i beaktande i analysen i kanske lika hög grad som den intervjuades. I denna artikel skall jag visa hur transkribering kan bli ett betydelsefullt redskap i analysen av samspelet mellan intervjuare och intervjuad.

En annan uppenbar aspekt på de intervjusekvenser som behandlas i denna artikel är, att de är inspelade på band. Frågan om bandspelaren skall användas vid intervjuer eller ej, har analytiska dimensioner, som etnologer och folklorister alltid måste ta ställning till. Å ena sidan kan man ha starka skäl mot att göra detta. Ofta passar bandinspelningar inte alls in i ett visst forskningssyfte. Men lika ofta har skälen mindre att göra med forskningsuppgiften och mer med andra

saker. Det kan vara genant att fråga folk om man får banda samtal med dem. Man kan tycka att man då tränger sig på dem på ett otillbörligt sätt eller att man riskerar sina kanske sköra relationer till dem. För en del etnologer och folklorister utgör bandspelare, videoapparater och kameror kravfyllda hot. Apparater stör fältforskare, som gärna vill göra sig osynliga – kanske mer än de stör de människor som skall studeras.

Å andra sidan kan man hävda att forskare stör genom sin blotta närvaro. Ja, troligen skulle bandspelare kunna användas oftare än vad som nu är fallet. Inte sällan legitimerar fältforskare sin närvaro genom att spela in, fotografera, videofilma och på annat sätt göra väsen med apparater. Detta är emellertid ett område där dimridåerna är täta i den antropologiska och etnologiska litteraturen. Steget att våga sätta på en bandspelare eller överhuvudtaget hur det går till när den sätts på, diskuteras sällan öppet.⁵ I den här artikeln vill jag vara tydlig på denna kritiska punkt.

Så några ord om *transkribering*. Ur flera synpunkter är det nyttigt att med Roman Jakobson tänka på transkribering som en

”intersemiotisk översättning”, d. v. s. en översättning från den mångfald kanaler (auditiva, taktila, visuella och olfaktoriska), som ingår i muntlig kommunikation, till skriftens fåtaligare (företrädesvis visuella och taktila) kanaler (Fine 1984: 96–97). Ett sådant sätt att tänka utgör ett motgift mot den slentrian, som reducerar transkribering till ett rutinjobb. Jakobsons term riktar också uppmärksamheten på det faktum att fältforskande etnologer och folklorister arbetar mitt i komplicerade transformations- eller översättningskedjor, när de förvandlar fälterfarenheter till texter (jfr Ehn & Klein 1986). I den här uppsatsen uppmärksammas, förutom intervjun, två led i kedjorna. Det ena är transkribering som handling. Det andra är det resulterande transkriptet eller texten, som blir en självständig artefakt. Den kan få ett eget liv och blir då ett protokoll, som kan ligga till grund för vidare analyser.

En annan aspekt på transkribering, som är betydelsefull i den här uppsatsen, är frågan om vi får en bättre förståelse för intervjuer och intervjuande genom att uppmärksamma transkriberingen av dem. Vad lär vi oss genom att skärskåda ”intervju” och ”transkribering” sida vid sida? I den här artikeln skall jag demonstrera hur jag, genom att transkribera med begreppet intervju i tankarna, gjorde nya upptäckter om intervjusamtal jag långt tidigare spelat in på band.

Inledningsvis vill jag också kommentera det komplicerade förhållandet mellan *form* och *innehåll*, eller snarare det mellan *form* och *mening* eller *innebörd*. I ett stort perspektiv är detta förhållande grundläggande i den här artikeln – ja, i allt etnologiskt och folkloristiskt arbete. Det är viktigt att betona att ett studium av form

⁵ Ett undantag är Keith Basso som i *Portraits of "the whiteman"* ägnar stor uppmärksamhet åt att förklara hur och när bandspelaren kom på (Basso 1979; jfr Klein 1989). Michael Moermans uppslagsrika bok *Talking culture* är däremot mera typisk (1988). Moerman analyserar här samtal inspelade i Thailand och i U.S.A. Men inte vid ett enda tillfälle talar han om för oss varför de samtal han analyserar råkade spelas in, hur länge bandspelaren varit på innan de avsnitt han analyserar isolerades, eller ens om de samtalande kände till bandspelarens existens (Moerman 1988).

Som helhet kan man anmärka att den folkloristiska performansforskningen sällan i tillräckligt hög grad tagit ställning till att de performanserna man transkriberat och analyserat till stor del är *intervjuer* och inte ”naturliga” samtal (jfr dock Briggs 1988: 46–55).

inte automatiskt leder till förståelse av innehåll och mening. Samtidigt måste vi ta för givet att det finns en samvariation ("covariation") eller ett "samspel" mellan form och mening (Hymes 1981:7). Detta innebär att jag här utgår ifrån att ett samtals eller en framställnings stil och struktur är *resurser* för insikter om sociala och kulturella förhållanden. Men det innebär inte att jag automatiskt utgår ifrån att "meaning is deepest where artistry is most evoked" (Hymes 1981:10). I en del av den folkloristiska performansforskningen tycks man ta denna tanke för given och utgå ifrån att när människor uttrycker sig med ett påfallande artisteri, då uttrycker de också starkare känslor och betydelsefullare sammanhang än när de är mindre "artistiska". Så långt kan jag inte gå.

Att anta en samvariation eller ett samspel mellan form och mening, innebär alltså inte att anta att en viss betydelse skulle vara för evigt inbakad i ett formellt skal eller att det skulle finnas en given överensstämmelse mellan form och idé. Snarare utgår jag ifrån att former och innebörder "jongleras, sorteras och tolkas av medvetna aktörer i socialt organiserade situationer" (Moerman 1988: 91 – 92). För att kunna studera detta jonglerande, sorterande och tolkande gäller det att med en viss grad av noggrannhet kunna visa hur former blir till social interaktion. I den här artikeln kommer jag att visa hur transkribering kan ge speciella insikter om detta jonglerande och sorterande.

I "Folket på Möllan", mitt första exempel, skall jag börja med olika sätt att transkribera ett och samma samtalsavsnitt. Vilket av sätten leder till de intressantaste upptäckterna om stil, genre och

struktur? Därefter breddar jag resonemanget till att omfatta en längre samtalssekvens i vilket det kortare avsnittet ingår. På vad sätt kan transkriberingssättet bli ett led i studiet av sociala och kulturella sammanhang? I det andra exemplet, "Bernhard på löneförhandlingar", arbetar jag enbart med en längre samtalssekvens.

Med *sekvens* menar jag ett längre samtalsjok som rör samma ämne och har en markerad början och ett markerat slut. *Avsnitt* avser en mindre enhet inom sekvensen, i det här fallet mestadels en dramatisk *episod*. Också ett avsnitt eller en episod har en markerad början och ett markerat slut.

Alla plats- och personnamn har ändrats med undantag för de tre samtalandes.

Folket på Möllan

Det första exemplet, som jag kallar "Folket på Möllan", spelades in sommaren 1977. Liksom det andra exemplet, "Bernhard på löneförhandlingar", ingår det i en kommande bok, där jag studerar hur min far, Gustav, och andra släktingar i samtal med mig och med varandra omformar erfarenheter till berättande och andra konstfulla former. I likhet med hundratusentals andra svenskar växte min far och hans syskon upp i ett landsbygdsproletariat. På 20- och 30-talen flyttade de till Stockholm från hemorten på smålandskusten. Så småningom klättrade de upp på samhällsstegen och min far blev tjänsteman i ett privatföretag. Med åren försvann mycket av hans småländska och han anammade s. k. "standardsvenska". Dialektimitationer är emellertid en viktig del av hans dramatiska och berättande arsenal.

Fältarbetet, på vilket min kommande

bok är baserat, utfördes mellan 1977 och 1983. Sommaren 1977 hade jag för avsikt att samla in anekdoter, vitsar, ordstäv, sånger och annan folklöre med vilken min far och andra släktingar späckar sina samtal med varandra. Att studera samtal ingick inte i mina planer. Insamlingen gick till så, att jag bad min far att på band upprepa vitsar, ordstäv och annat material som han berättat eller anspelat på tidigare samma dag. De bandinspelningar som blev resultatet kan kanske bäst beskrivas som fria intervjusamtal. Hösten 1977, några månader efter bandupptagningarna, transkriberade jag helt och hållet det kassettband i vilket "Folket på Möllan" ingår samt tio andra, som inspelats under den föregående sommaren. Jag vill understryka att min transkriberingsmetod vid denna tid var vag. Jag strävade efter att vara ordagrann men arbetade inte efter något genomtänkt system.

Gustav var i tolvårsåldern då händelserna i följande episod utspelade sig. I centrum står Anton, Tilda och Simon på gården Möllan, där Gustav ofta hälsade på sin kamrat, Johan. Gustav har berättat många episoder om dessa människor och jag minns hur han berättade den som följer, när jag var barn. Först presenterar jag min transkribering från år 1977.

G: Och sen Anton, han var ju så förbannat arg. Det var Tildas, det var farfar till Johan. Sen gick vi dit på vintern. Vi skulle åka skridskor. Anton han satt där. Han var som en getabock med ett grått helskäg som stod rätt ut (skratt). Han var ju gammal. Jaa. "Är Johan inne?" sa vi.

B: Vad sa du?

G: "Är Johan inne?" kom vi ju dit. (Imiterar en gnällig gammalmansröst, påbredd dialekt.) "Neej, han är inte det", sa Anton. "Var är han då?" "Ja, det vet väl ni bättre än jag", sa han, satt Anton där och gnällde, en sån där jävla gammal knarrig gubbe och bocksägget stod rätt ut.

B: Jaa.

G: Jaa. Och: "Neej", sa han. "Han är väl därnere och går på kriskor, för det är väl där ni håller te", san. "Fan att ni inte är där om nätterna med", san "att ni inte ligger på isen."

B: Hehehehe.

G: Jaa. Ja. Och det där skulle ju Tilda. Matilda hette hon, di sa Tilda. Då skulle ju hon liksom va lite mera hänsynsfull. "Jaa, ja", sa Tilda "... (oklart) det gör väl ingenting om barnungarna kan." Hon prata lite i näsan. "Om barnungarna kan ha lite roligt", sa hon, "vad gör det?" "Ja roligt ja", sa Anton. "Fan, det är ju det enda di tänker pau. Fan om di högg nära veträn en gång." "Jamen, vi har ju ved, vi har ju ved", sa Tilda. "Vi har ja. Det är väl inte fråga om vad fan vi har. Det är fråga om var fan han är pojkalunsen (?)." Så där satt han och gnällde (skrat). Ja. Och sen, det var innan Simon var gift, då bakade Tilda pepparkakor. Hon sa pettekaker.

B: Det var hon som sa pettekaker!

S: Jaa, det där har jag nog hört.

G: Sen satt hon där: "Vill ni ha varsin pettekaka, barn?" sa Tilda och kom med ett fat halvbrända pepparkakor. "Ta dej du, ta dej en pettekaka du med Simon. Du har ju inte smakt pettekakorna, som jag bakte vid jul. Simon lille", sa hon. "Du kan väl ta en pettekaka. Det är så mö gott i dom", sa hon. "Socker har jag haft i och så la jag i en hel knivsudd med smör. Det är så mö gott i dom, ta du en pettekaka, Simon li'il", sa Tilda (skratt). "Simon li'il", sa Simon. "Fan jag hör inte annat än det där Simon li'il. Fan (hög röst), jag är ju inte mindre jag än nån annan", satt han. Då blev han arg (skratt).

B: Åh gud!

Den här transkriptionen är utförd enligt det tillvägagångssätt jag praktiserade fram till 1982 (jfr Klein 1980). I många avseenden är den "ordagrann". Samtidigt är den kompakt, klumpig och svår att läsa. Kan den ligga till grund för en analys av en konstfull, dramatisk struktur och framställningsstil?

Frågan har många aspekter. En är vad jag lärde mig, när jag transkriberade på det här sättet. Jag vill minnas att jag lärde mig massor. Samtidigt tyckte jag dock att det var mödosamt och trist att transkribera. Jag var vilsen och hade inga klara riktlinjer. Med andra ord, en noggrann transkribering är visserligen en tolkande

verksamhet. Men goda analytiska resultat kräver systematik. Den som transkriberar måste besluta sig för att konsekvent uppmärksamma vissa karakteristika. "Orda-grannhet" är ingen garanti för en god analytisk skörd.

En annan aspekt på frågan gäller läsaren. Det är svårt att veta hur läsare, som i motsats till mig inte *hör* nyanser i tonfall och röstlägen, reagerar inför den här transkriptionen. Kan läsaren intuitivt föreställa sig betoningar och pauser eller det andlösa skrattet före mitt utrop "Åh gud"? Jag tror inte det. Och även om läsaren kan göra det, är ett sådant förli-tande på intuition knappast vetenskapligt.

Jag vill därför pröva andra sätt att i skrift förmedla det som man hör på bandet. En möjlighet är att transkribera så att texten närmare följer konventionerna för god skriftlig framställning. I så fall använder man den praxis, som länge följdes av många amerikanska folklorister, nämligen att åstadkomma en prosatext som är lätt att läsa. Enligt denna praxis bör de som transkriberar vara "trogna" det muntliga originalet. Men samtidigt bör de redigera bort muntlighetens alla "oklarheter", bland dem långdragna pauser, hummanden, pleonastiska pronomen, "onödiga" upprepningar samt diverse infall och frågor från intervjuaren och andra åhörare (jfr Ives 1980: 97–99). Så här skulle Gustavs framförande kunna se ut, redigerat enligt sådana rekommendationer.

Anton var så förbannat arg. Han var Tildas man och farfar till Johan. På vintern gick vi dit, eftersom vi skulle åka skridskor. Anton satt där och var som en getabock med ett grått helskäg, som stod rätt ut. Han var ju gammal.

– Är Johan inne? sa vi.

– Neej, han är inte det, sa Anton.

– Var är han då?

– Ja, det vet väl ni bättre än jag, satt Anton och gnällde, precis som en sån där jävla gammal knarrig gubbe. Och bockskägget stod rätt ut.

– Neej, sa han. Han är väl därnere och går på kriskor, för det är väl där ni håller te. Fan att ni inte är där om nätterna me. Att ni inte *ligger* på isen.

Men Tilda – hon hette Matilda, fast di sa Tilda – skulle liksom vara lite mera hänsynsfull.

– Ja, ja, sa Tilda som pratade lite i näsan, det gör väl ingenting om barnungarna kan ha lite roligt. Va gör det?

– Ja, roligt ja, sa Anton. Fan, det är ju det enda di tänker pau. Fan, om di högg nåra veträn en gång.

– Ja, men vi har ju ve, vi har ju ve, sa Tilda.

– Vi har ja. Det är väl inte fråga om vad fan vi har. Det är fråga om var fan han är, pojkalunsen. Så där satt han och gnällde.

Sen bakade Tilda pepparkakor. Det var innan Simon blev gift. Hon sa pittekaker.

– Vill ni ha varsin pittekaka, barn? sa Tilda och kom in med ett fat med halvbrända pepparkakor.

– Ta dej du, ta dej en pittekaka du med Simon. Du har ju inte smakt pettekakorna, som jag bakte vid jul, Simon li'il, du kan väl ta en pittekaka. Då ä så mö gott i dom, socker har jag haft i och så la jag i en hel knivsudd med smör. Då ä så mö gott i dom. Ta du en pittekaka, Simon li'il, satt Tilda.

– Simon li'il! sa Simon. Fa'an jag hör inte annat än det där Simon li'il! Fa'an! Ja ä ju inte minnre ja än non a'an!

Då blev han arg.

Den här överföringen från talspråk till skriftspråk är förvisso en analytisk akt som förbundits med många överväganden när det gäller vad som bör uteslutas och vad som bör finnas med. Gustavs framförande torde nu vara ganska läs-bart, ja till och med njutbart. Det muntliga framförandet har transformerats enligt skriftens konventioner, samtidigt som berättarens ordvändningar behållits.

Texten framhäver troligen bättre än i den första grova transkriberingen hur inriktat och roligt Gustavs framförande var. Notera t.ex. hur avsnittet elegant inramas av ordet "arg". Vidare är det nu lättare än tidigare att se att det mesta i det här avsnittet inte är en berättelse om ett händelseförlopp utan en härmande dia-

log. Gustav låter folk prata hela tiden och dessemellan ger han några scenanvisningar. Man får nog också en bättre uppfattning än i den grova transkriptionen om intensiteten i framförandet. I slutklämmen kan vi gott föreställa oss den grinige hemmasonens irriterade utbrott: "Ja ä ju inte minnre ja än nån a'an." Och hela tiden ser vi framför oss hur Gustav och de andra barnen står på tröskeln och fascinerat betraktar gestalterna inne i stugan.

Men samtidigt som den här texten förmedlar något av konstfullheten i Gustavs framförande, har många muntliga egenskaper gått förlorade. Det faktum att framförandet ingår i ett intervjusamtal har fått falla bort och texten kan knappast ligga till grund för en mer ingående analys av hur berättande eller dramatiska former gestaltas i samtal. Vidare, har talets pausering omformats till skriftens. Inte heller är sådana paralingvistiska eller utomspråkliga faktorer som tonhöjd, tonläge, mimik och skratt förmedlade i den här översättningen till skriftspråk. Dialektskiftena och Gustavs användning av småländska för retorisk effekt är visserligen antydda men inte på något konsekvent sätt.

Som ett tredje alternativ vill jag nu transkribera avsnittet med folket på Möllan enligt en etnopoetisk metod där särskilt pausering och dialektspel är mer noggrant återgivna än i de föregående försöken. Gör vi någon analytisk vinst genom denna metod? Jag skall använda en variation på det system, som Tedlock först föreslog i början av 1970-talet och som andra sedan byggt vidare på (Tedlock 1971, 1983; jfr Seitel 1980, Glassie 1982, Ellis 1987, Briggs 1988, Klein 1989). Tedlocks system växte fram då han transkriberade Zuni-berättares muntliga

framföranden. Han upptäckte då att dessa hade föga gemensamt med de prosaberättelser med vilka folklorister tidigare representerat dem i skrift. Snarare framstod de som *rytmisk och poetisk dramatik* och Tedlock fick infallet att försöka återge denna dramatik med enkla medel på en vanlig skrivmaskin. Han markerade t. ex. paus med radstopp och ny rad, hög röst med versaler och eftertryck med understrykning. Vissa paralingvistika antydde han som scenanvisningar i marginalen. Sådana regler tillämpade han inte bara när han överförde tal på Zunispråket till skrift på samma språk utan också i översättningar från Zuni till engelska (Tedlock 1971, 1983).

I det följande försöker jag, liksom Tedlock, att vara särskilt noggrann vid markeringen av talets pauser, eftersom dessa inte alls sammanfaller med de tillfällen då vi använder skiljetecken i skrift. Sålunda markerar jag en normal paus med ny rad, en lång paus med överhoppad rad samt *, en ännu längre paus med ** eller t. o. m. ***. En från vänstermarginalen indragen rad innebär att en talare fortsätter i samma andetag utan att göra paus. Ofta betyder detta att en framställning går mycket fort. Hög volym betecknas med versaler och eftertryck med understrykning. Härtill har jag lagt en del tecken, som varken Tedlock eller några av hans andra efterföljare använder. Mina nydaningar har huvudsakligen att göra med dialektmarkeringar.⁶ Starkt betonad arkaisk små-

⁶ Min transkribering av dialekt sammanfaller inte med något av de system, från grova till mycket fina, som landsmålsarkiven använder vid dialekttranskriberingar. I vissa avseenden liknar mina dialektåtergivningar snarare de enkla försök att representera folkligt språk som på engelska kallas "respellings". Tanklösa "respellings" kan få effekten att människor framstår som löjliga eller

ländska framställer jag med kursivering. De skorrande "r", som Gustav då och då använder framställer jag med ett "r". Detta tecken har jag lånat från landsmålsalfabetets modifierade ljudbetecknings-system (jfr Benson 1982). Andra beteckningar, som avviker från Tedlocks, har att göra med skratt. Jag betecknar olika sorters skratt på mycket grova sätt: "Hehe" markerar ett lågt skratt eller ett tyst fnitter. "Hohoho" eller "hahaha" markerar ett högre skratt, antalet stavelser motsvarar ungefär dem som är utskiljbara på bandet. Mycket högt och långvarigt skratt beskrivs med ord. Vid vissa tillfällen då åhörarens skratt kan höras i bakgrunden, spränger jag in en hänvisning till skratt i den löpande transkriptionen.

- *
*
G: Och sen
Anton han var ju så förbannat arg.
5 B: Vem då?
*
G: Det var Tildas
det var farfar till Johan.
*
10 Sen gick vi dit, det var mitt på vintern, vi skulle åka skridskor.
Anton han satt där, han va som en getabock, med ett grått helskägg som stod rätt ut (B skrattar).
15 Han var ju gammal.
Jaa. Sen:
"Är Johan inne?" sa vi.
B: Vad sa du?
G: "Är Johan inne?" kom vi in dit.
20 (Gnälligt:) "NÄÄ, HAN Ä INTE DÄ", sa Anton.
B: Hehe.
G: "Var är han då?"
"Ja det vet väl ni bättre än ja",
sa han, satt Anton där och gnällde.

okunniga; detta är ju grunden för Ehns och Arnstbergs val att inte alls markera invandrares brutna svenska (Ehn & Arnstberg 1980, se ovan not 1; jfr Fine 1984: 137–140, Preston 1982).

- 25 Precis som en sån där jävla gammal knarrig gubbe
och det där bockskägget stod rätt ut.
B: Jaa.
G: Ja. Och
30 *
(Gnälligt, allt snabbare:) "Nääj", san. "Han är väl därneje å gaur på kyrkor, för då ä väl där ni håller te", san. "Fan att ni inte ä där om nätterna mä", san, "att ni inte ligger pa isen!"
35 B: Hahahahahahaha!
G: Jaa. Ja. Ja. Och det där skulle ju Tilda, Matilda hette hon, di sa Tilda.
B: Ja.
G: Då skulle ju hon liksom
40 va lite mera hänsynsfull: "Ja, ja", sa Tilda, "det gör väl ingenting, om barnungarna kan", hon prata lite i näsan, "om barnungarna kan ha lite roligt", sa hon, "vad gör det?" "Ja, roulit ja", sa Anton. "Fan, di,
45 det är ju det enda di tänker pau. Deet",
S: Va roligt
G: "fan om di kunde va hemma och hugga av nära veträn nån gång."
50 Ja. (Nasalt, bedjande:) "Jamen, vi har ju ve, vi har ju ve", sa Tilda (B fnissar).
"Vi har ja. Men det är inte fråga om va fan vi har utan de är fråga om va fan han ä, pojkalunsen."
55 Så där satt han och gnällde.
B: Hehehe.
G: Jaa. Ja.
*
Och sen,
60 *
det var innan Simon vatt gift.
*
Då bakade Tilda pepparkakor. Hon sa pittekaker.
65 B: Jaha. Det var hon som sa pittekaker.
S: Jaa, det var det, det där har jag nog hört!
G: Jaa.
Sen
*
70 sen satt hon (mjukt, bedjande, nasalt)
"Vill ni ha er varsin pittekaka, barn?" sa Tilda,
och kom med ett fat med halvbrända pepparkakor.
75 (Bedjande, nasalt, tyst:) "Ta dej du, ta dej en pittekaka du med Simon, du har ju inte smakt pittekakerna, jag bakte dom ve jul, ta dej en pittekaka, Simon li'l", sa hon (B fnissar), "du kan väl ta en pittekaka, då ä så mö gott i dom sa", sa hon,
80 "socker har ja hatt i dom", sa

hon "och så har ja en hel knivsudd mä smör
(fniss).
85 Dä ä så mö gott i dom, ta du,
ta en pittekaka, Simon *li'il*", satt Tilda (B
fnissar).
(Högt, läspande, ettrigt, snabbt:) "*Simon li'il*"
sa Simon då. "*Fa'an, ja hör inte annat än dä där*
Simon li'il, Simon li'il! FA'AN JA Å VÅL INTE
90 *MINNRE JA ÅN NÅN A'AN!*" (Alla laddar
andlöst upp till skratt.)
*
Då blev han arg.
B: Hohohoho! Hahahahaha! Åh gud!

Är det någon analytisk vinst med denna metod? Har jag under själva transkriberandet, eller som ett resultat av det, upptäckt meningsskiftningar som jag inte lade märke till under de andra två förfarandena? Och hur är det med texten, den resulterande artefakten, för läsarens del? Ja, vid första anblicken kan man kanske tycka att läsaren inte gör någon vinst. Vi har ju framför oss en uppbruten text, som kan verka besvärlig att ta sig igenom.

Men för mig har den etnopoetiska metoden fört till många insikter. Som ett underlag för stilstudier är den här transkriptionen överlägsen de andra två. Genom att koncentrera mycket arbete på återgivningen av dialekt, inser jag hur nyanserad Gustavs dialektanvändning är. Den är inte alls så stereotyp arkaiserande eller "påbredd" som jag länge antog. Snarare är den ett subtilt kontrastivt stilmiddel som Gustav använder tillsammans med röstläge och tonhöjd. Alla fem karaktärerna i framförandet talar med olika dialekt och röstläge. Som berättare använder Gustav en neutral röst och det gör

han också i rollen av barn på tröskeln. Anton talar högt, grinigt och knarrigt med en ganska poängterad småländska som innehåller många skorrande "r". Tilda däremot talar tyst, nasalt, mjukt, bedjande samt en aning darrigt. Hennes småländska är mycket mindre markerad än jag först trodde. Den antyds egentligen bara genom enstaka ord som "pitteker", "li'il" och "mö gott". Jag har valt att inte återge hennes repliker med kursivstil. Simon slutligen talar läspande och ännu högre och gnälligare än Anton. Genom att noggrant arbeta med dialekten märker jag hur intrikat slutrepliken i själva verket är. Spelet på de arkaiska sydsmåländska apokoperna "*li'il, fa'an, a'an*" är en assonansrik poetisk avslutning som får åhörarna att kikna av skratt. Genom att i Tedlocks anda konsekvent tänka på dramatik och poetik under själva transkriberandet upptäcker jag att Gustav är en aktör, som spelar en mängd roller. Härmandet av röster är ingen dekoration på det här framförandet utan dess kärna.

Men transkriberingen avslöjar dramaturgin också på andra sätt. Pausering är ett viktigt strukturerande redskap och genom att omsorgsfullt notera pauser *tillsammans med* röstlägen, eftertryck och dialekt får jag en bättre uppfattning än jag tidigare hade, om hur det här framförandet är organiserat. Gustav börjar med en lång paus. Sedan kommer uppgiften om att Anton "var så förbannat *arg*". Så kommer en ordentlig paus och sedan börjar framställningen med ett kort omnämnande av Gustav och de andra barnen, vittnena på stugtröskeln. Sedan följer scen nummer ett. Dess huvudfigur är Anton, som beskrivs med en för många folkliga berättare typisk djurmetafor: han har

ett skägg som en "getabock" (rad 12–14). Scenen består annars mest av Antons och Tildas kontrastiva dialog. Kulmen nås med Antons högljudda gnäll (rad 49–54). Så kommer en serie pauser för att markera scenbyte (rad 58–62). I den nya scenen har Tilda och Simon huvudrollerna. Dess kulmen är Simons gnäll, som är *ännu högljuddare än Antons* (rad 89–90). De två scenerna är alltså konstrikt uppbyggda som paralleller. Och det konstrika intrycket förstärks ändå mer om man (som redan noterats) beaktar att hela framförandet börjar och slutar med ordet "arg". Detta ord fungerar alltså som ett "framing device" i Goffmans mening (Goffman 1974).

Jag vill emellertid understryka att jag inte förstod det här framförandets struktur förrän jag systematiskt riktade uppmärksamheten mot pausering, samtalshöjd, eftertryck och dialekt. Med andra ord, faktorer som utelämnas i transkribering nummer två – den som syftar till att åstadkomma läsbarhet – blir *nyckeln* till förståelsen av framförandets struktur. Detta kallar jag en analytisk vinst.

När denna struktur väl blottlagts, ger den etnopoetiska transkriberingen också nya insikter om den genrebeteckning som kan komma ifråga när det gäller det här samtalsavsnittet. Kan detta framförande alls betecknas som en berättelse? Det innehåller väldigt mycket "showing" och utomordentligt lite "telling" (jfr Booth 1987). Inte mycket händer utan hela avsnittet utgörs av en rad kontrasterande repliker. Kanske det är riktigast att tala om ett dramatiskt stycke, en episod eller en föreställning bestående av en inledning och två scener. En noggrann transkribering av många samtal med Gustav, andra familjemedlemmar och deras

vänner har övertygat mig om att sådana små föreställningar utgör en betydelsefull del av deras ordakonst. De tröttnar aldrig på att iscensätta dem. Sådana korta föreställningar tycks också vara en synnerligen vanlig genre i många språk- och kulturområden. Erving Goffman har t. ex. påpekat att människor, mycket mera sällan än vi tror, ägnar sig åt att informera varandra om saker och ting. I stället spelar de upp korta pjäser eller "shows" fokuserade på imitation av andra människors tonlägen och röster (Goffman 1974: 508; jfr Ellis 1987: 36). Ett skäl till att folklorister sällan uppmärksammat dessa ofta förekommande sätt att förmedla erfarenheter är att det inte har funnits någon transkriberingsmetod, som på ett enkelt sätt kunnat förmedla tonläge, dialekt, pausering och andra uttrycksmedel.⁷ Transkriberingen i Tedlocks andager nya insikter om de genrer, som genomsyrar våra samtal.

Rent generellt är dock den viktigaste konsekvensen av det etnopoetiska förandet att muntlighet hamnar i fokus. Denna transkription får en helt annan effekt på läsaren än alternativ nummer två, som döljer många muntliga stilmedel. Det är nämligen (som många läsare säkert redan upptäckt) inte lätt att läsa

⁷ Många folklorister skulle kanske föredra att kalla episoden med folket på Möllan för en "anekdot", d. v. s. en kort humoristisk episod som handlar om verkliga människor och anses vara sann (jfr Bauman 1986: 55; Briggs 1988: 180). En annan möjlig genrebeteckning är "personlig erfarenhetsberättelse". Det finns en relativt stor folkloristisk litteratur kring dessa båda genrer. I merparten av denna litteratur saknas emellertid en betoning på de härmande dramatiska kvalitétéerna inte bara i Gustavs framförande utan i massor med andra små stycken, som människor iscensätter i sina dagliga liv.

det här transkriptet tyst. Det *inbjuder* till högläsning. Det lockar läsaren till att själv forma en förståelse för hur det ursprungliga framförandet lät (jfr Tedlock 1983: 3–22). Genom att inbjudas att läsa högt, uppmanas läsaren att tänka på muntlighet som muntlighet och inte som en avart av skriftlighet. Texten, transkriberingens resultat, blir läsarens analytiska redskap.

Naturligtvis är de tre ovanstående transkriberingarna inte de enda sätten att förmedla Gustavs framförande. Möjligheterna är många och vid vissa tillfällen skulle man kanske helst vilja sammanfatta det här avsnittet. Men här inställer sig ett problem. Till vilken handling skall man reducera det? Här följer ett försök.

En gång kom vi till gården Möllan och frågade om Johan var inne. Gubben Anton satt där inne med sitt getabocksskägg. Han gnällde och sa att han trodde att Johan var ute och åkte skridskor fast han borde ta in ved. Tilda försökte lugna Anton och ville bjuda oss på pepparkakor. Hon bjöd och trugade både oss och Simon, som hon kallade "Simon li'il". Men Simon svarade grinigt och avvisande att han väl inte var mindre än "nån a'an".

Den här sammanfattningen är inte särskilt lyckad, även om jag fått med poängen med den avslutande repliken. Det är inte lätt att återberätta handlingen i Gustavs framförande. Skälet är förstås att det inte är särskilt mycket som händer. Det dramatiska lilla stycket lever på framförandet. I mitt tycke är detta en intressant upptäckt. Ett skäl till att sådana här stycken negligerats i folkloristiken, är att det är svårt att sammanfatta dem till berättelser med poängfyllda händelseförlopp. För att de skall upptäckas krävs transkriberingsmetoder som systematiskt lägger vikt vid muntliga kvaliteter.

Men bandinspelningen kan givetvis

också ligga till grund för motsatsen till sammanfattningar, nämligen mycket noggrannare transkriptioner än de jag hittills åstadkommit. Det etnopoetiska system jag använt lägger vikt vid pausering, eftertryck, samtalshöjd och dialekt men ignorerar många andra beståndsdelar i framförandet. Jag skulle t. ex. mycket bättre kunnat markera stigande eller sjunkande tonläge före paus (Seitel 1980: 37). Vidare skulle jag troligen ha skördat utmärkta analytiska vinster om jag använt ett mer nyanserat och konsekvent sätt att återge olika sorters skratt. Jag kunde också ha skapat underlag för helt andra sorters analyser än de jag gör genom att systematiskt använda en av de fonetiska utskriftsmetoder som dialektforskare har utarbetat (Benson 1982). Ett annat område som kunde ge utdelning, vore att systematiskt lägga vikt vid de tillfällen då de samtalande talar i munnen på varandra (jfr Briggs 1988: 56, Moerman 1988).

Det är möjligt att utarbeta transkriberingssystem som lägger tonvikt vid dessa och många andra beteenden, som bandinspelningen registrerat. Jag tycker dock att jag *för mina ändamål* fångat in flera viktiga aspekter. Men för andra folkloristiska eller etnologiska projekt, kan det vara utslagsgivande att arbeta systematiskt med t. ex. skratt. Poängen är, återigen, att transkribering måste vara en medvetet analytisk akt, där forskare prövar sig fram och så småningom på goda grunder bestämmer sig för vilka faktorer de vill arbeta med och vilka de måste utesluta (jfr Ives 1980: 94–102). I princip är transkribering ett arbete som kan förfinas ad infinitum.

Härtill kommer att enbart en ljudupptagning utesluter möjligheter att studera

den strukturella och stilistiska betydelsen av en mängd andra "infrasystem" inom den icke-verbala kommunikationen (Fine 1984: 118). Jag har t. ex. inga anteckningar om den mimik och de gester, som Gustav och hans åhörare använde då avsnittet med Anton, Tilda och Simon framfördes. Jag har visserligen en god allmänkunskap om de samtalandes gestmönster. Denna räcker dock inte. Gester har stor retorisk och strukturerande betydelse och det är uppenbart att ett studium av de visuella och proxemiska kommunikationskanalerna i hög grad skulle berikat förståelsen av detta framförande (jfr Ekman & Friesen 1969). Om det hade spelats in på videoband, då hade sådana faktorer kunnat tas i beaktande. Men eftersom transkribering av videoinspelningar är mycket arbetskrävande, hade valet av transkriberingsmetod då blivit om möjligt ännu mer betydelsefullt än det är nu.⁸ Om transkribering skall vara en analytisk akt är det viktigt att bestämma sig för vilka beståndsdelar i kommunikation man vill framhäva. En strävan efter "exakthet" är i sig ingen garanti för goda analytiska resultat.

⁸ Ett alternativ är folkloristen Charles Briggs' ganska grova metoder (Briggs 1986, 1988). Ett annat är Elisabeth Fines finmejslade system (Fine 1984: 166–195). Ett tredje är kommunikationsforskaren Ray Birdwhistells oerhört komplicerade system att förmedla kroppsrörelser och avstånd mellan deltagare i en interaktion (Birdwhistell 1970).

I det här sammanhanget kan det vara lämpligt att bemöta en fråga som många ställer, nämligen varför det alls är nödvändigt att arbeta så hårt med transkribering, om man redan har ett tonband eller ett videoband. Mot sådana synpunkter måste man, som Elisabeth Fine påpekar, invända att så snart man vill göra en mer ingående analys, blir det tvingande nödvändigt att åstadkomma en "analyserbar" text (Fine 1984: 92–94).

I mina transkriberingar har jag hittills arbetat efter etnopoetikens och den folkloristiska performansskolans antaganden. I enlighet med dessa har jag koncentrerat mig på en speciell sorts kommunikation, ett konstfullt, dramatiskt framförande. Tillika rör det sig här om ett framförande som har upprepats många gånger före det tillfälle som här analyseras. Notera hur snabbt min mor och jag reagerar. "Det var *hon* som sa pettekaker!" säger jag. "Ja, det där har jag nog hört", utropar min mor (rad 65–66). Kommentarer visar att denna episod existerar i många versioner och anspelningar. Ja, härmandet av Tilda och Anton och Simon tillhör familjefolklorens kärna. Inte en jul går förbi utan att någon återuppväcker scenen på Möllan med att säga: "Ta dej en pettekaka till. Det är så mö gött i dom. En hel knivsudd smör har ja hätt i dom." I familjeinteraktionen är de här gestalterna tidlösa. De utgör, liksom många andra figurer, en evigt upprepbar ingrediens i cementerandet av familjebanden. De legitimerar det som händer i nuet och utgör en komisk plattform för en kontinuerlig granskning av det förflutna (jfr Briggs 1988: 142–147).

Ett enstaka dramatiskt framförande räcker dock knappast om man vill nå en djupare förståelse av de värderingar och meningssammanhang som det ger uttryck för. För att förstå det här framförandet bättre bör vi alltså gå vidare in i det samtal i vilket det växte fram och dessutom in i andra samtal. Ja, för att transkribering verkligen skall vara en analytisk akt, måste man som folklorist ofta arbeta med längre samtalsjok än man först trott. Det är viktigt att transkribera så att man förstår var en sekvens börjar och var den slutar.

Jag kan inte här i dess helhet presentera sekvensen om människorna på Möllan som den gestaltades sommaren 1977. Jag vill dock peka på några få förhållanden. Ett av dessa är hur vi kom in på ämnet. Det skedde knappt fyra minuter innan Gustav framförde episoden som just analyserats och gick till så här (jag transkriberar nu enbart enligt det etnopoetiska systemet):

- B. Neej, men det var nånting du sa i morse.
Liksom nån barnramsa. Och så sa du, öläningarna säger det.
*
- 5 Och sen var det du snacka om Tilda på Möllan.
Du var väldigt
i tagen ett tag där i morse.
G: Tilda på Möllan ja.
B: Jaa.
*
- 10 *
G: (Ställer ned kaffekoppen.) Det kan vi väl ta en annan dag.
*
- 15 Tilda på Möllan kan jag så mycket om,
det tar en hel dag ... (oklart).
B: Hehehe (lågt).
G: Vi får göra som Johan.
*
- 20 Johan.
*
Han åkte till Amerika.
B: Vem var det?
G: Det var Tildas
25 sonson.
B: Jaha.
G: Den andre sonen, Simon, han gifte sig med Märta.
Och Märta och Johan di trivdes inte ihop.
30 *
Märta var så gnällig.

tresse genom att låtsas vilja skjuta upp en föreställning. När jag nämner Tilda på Möllan frågar Gustav om vi inte "kan ta det en annan dag" varpå han tillägger: "Tilda på Möllan kan jag så mycket om, det tar en hel dag" (rad 12–16). Gustav börjar alltså med att ladda upp förväntningarna. Och genom att därpå nämna två korta humoristiska episoder, i vilka Märta och hennes gnäll står i centrum, fortsätter han en stund i samma anda.⁹

De två episoderna om Märta blir förspelet till huvudnumret om Anton, Tilda och Simon. Efter detta avslutas sekvensen om folket på Möllan på följande sätt:

- S: (Skrattar). Jamen,
var du hos dom där människorna?
B: Ja?
S: Hur hörde du alla dom där samtalen?
5 G: Visst, vi gick ju dit.
B: Bara för och höra på dom?
G: Va?
B: Bara för och höra dom?
G: Vi gick dit och hämtade Johan. Bara för och
10 reta gubben.
S: Va?
B: Bara för ni skulle reta gubben ja? För ni skulle
gau på kriskor?
G: Mmmm.
15 *
S: Hur gamla var ni då?
G: Ja, jag vet inte. Johan han var äldre än jag. Han
var nog inte mer än femton, sexton år, när
han åkte till Amerika.
20 Och
S: När ni gick på kriskor, hur gamla var ni då?
G: Nej, jag var väl kanske en
elva, tolv år.
Johan, det kommer jag ihåg, han åkte som en
25 kråka. Han var en jävel och åka skridskor.

Genom det här avsnittet får vi en fördjupad förståelse för episoden med Anton, Tilda och Simon. Här sattes tonen för det som skulle följa. Man kan här t. o. m. lägga märke till ett välkänt berättartekniskt knep, nämligen att väcka åhörarnas in-

⁹ Richard Bauman kallar de knep med vilka människor försöker skjuta upp ett framförande för "disclaimer of performance". Han antyder att sådana knep är mycket vanliga sätt att signalera att nu är ett speciellt framförande på väg (Bauman 1975). Det bör tilläggas att många folklorister antagligen skulle föredra att kalla alla de dramatiska episoderna om folket på Möllan för "anektocykel" (jfr Dorson 1964: 23–35).

Han gjorde liksom storåkarna gör nu, han viftade med armarna.

B: Jaha.

S: Ja han kände att han fick fart med det då.

30 B: Ja. Jaa.

S: Han upptäckte väl det.

B: Hehehe (tyst).

G: Joo.

*

35

*

[Bandspelaren stängs av.]

Här stängde jag av bandspelaren mycket mera abrupt än jag skulle komma att göra under de följande årens intervjusamtal. Så mycket av samtalet är dock bevarat att det framgår att sekvensen om folket på Möllan avslutas med ett gemensamt summerande och utvärderande.

Även ett ytligt studium av den samtalssekvens i vilken det dramatiska stycket med Anton, Tilda och Simon ingår, gör det tydligt att de här gestalterna är mycket mer än tokroliga smålandsoriginal. De olika episoderna utgör varandras förklarande kontexter (jfr Young 1987: 69–99). De episoder som framhäver Märta tjtat ger resonans åt den som dramatiserar Antons, Tildas och Simons stollighet. Alla bildar bakgrund till uppgiften att Johan emigrerade vid unga år. Ja, Johan framstår mer och mer som den underförstådde hjälten i hela samtalssekvensen. Artistiska framföranden är inte artistiska bara i sig. De blir det genom de sammanhang i vilka de växer fram. Noggranna transkriberingar av långa samtalssjok gör dessa sammanhang förståeliga. I det här fallet pendlar samtalet mellan resonerande sammanfattningar och dramatiska framföranden. Om och om igen i Gustavs och hans systons framställningar hittar vi en sådan alternering mellan värderande och dramatiserande partier (jfr Bennett 1986).

Vi kan komma ännu längre i förståelsen av denna samtalssekvens genom att analysera den i ljuset av andra delar av Gustavs ordakonst och i ljuset av hans och de övriga samtalandes livserfarenheter. Ur dessa perspektiv blir det tydligt att det dramatiska stycket om Anton, Tilda och Simon är inbakat i starka negativa värderingar såväl som i kärleksfulla minnen. Det framgår t. ex. att Gustav anser att Johan tvingades att resa till Amerika på ett liknande sätt som Gustav själv kände sig tvungen att lämna hemorten vid fjorton års ålder. Antons gnäll om vedträn får pregnans därför att det dramatiserar ett skäl till att så många ungdomar for hemifrån: de gamla lät aldrig barnen vara fria. Barn skulle göra nytta och arbeta hårt – inte gå på skridskor. Det roliga framförandet får djup mening, inte som en fristående artefakt, utan därför att det är rotat i Gustavs livserfarenheter, i värderingarna på den lilla orten samt i åhörarnas livserfarenheter. Den korta interaktionen en sommardag 1977 blir en knutpunkt där företeelser i det tidiga 1900-talets fattigsverige binds samman med tre människors erfarenheter senare under århundradet. Det kan tyckas självklart att kultur och historia är formade av kommunikativa processer samtidigt som de formar dem. Att demonstrera detta är däremot mindre självklart. Man kan komma en liten bit på väg genom en systematisk transkribering av bandinspelade samtal.

Ett annat förhållande som jag vill framhålla är att jag, trots flera transkriberingar under årens lopp, inte upptäckte hur styrande jag är, förrän jag systematiskt transkriberade långa samtalssekvenser med intervjubegreppet i tankarna. Inledningen till sekvensen om folket på Möllan

visar, hur jag leder in samtalet mot de ordstäv och de berättelser jag vill höra. Jag försöker övertala Gustav att på band rekonstruera vad han tidigare sagt i "det naturliga samtalet". Jag väntar uppförande på respons. Den systematiska transkriberingen blir således ett sätt att utvärdera hur jag arbetat som intervjuare. Det blir möjligt att demonstrera i hur hög grad det samtal som fastnade på bandspelaren faktiskt var en intervju, trots att jag själv mindes det som ett "vanligt samtal". Upprepade transkriberingar klargör också andra intervjukaraktistika i de samtal med mina släktingar, som jag spelat in. Gustav och andra äldre personer får stort utrymme och jag tystnar när jag märker att de är på väg att berätta och dramatisera. De får ta ordet och behålla det. Vad de säger prioriteras. I viss mån kan man säga att detta är ett från barnsben inlärt beteende från min sida. Min mor och jag har alltid haft rollen som lyssnare. Samtidigt är det så att jag utnyttjar detta i min insamling av material. Sådana detaljer upptäckte jag först när jag transkriberade mina band med intervjubegreppet i tankarna.

Bernhard på löneförhandlingar

För att ytterligare klargöra den systematiska transkriberingens analytiska potential, vill jag anföra ännu ett exempel ur intervjusamtal med mina föräldrar. Denna gång transkriberar jag uteslutande enligt den etnopoetiska metoden. Med det här exemplet vill jag visa hur en systematisk transkribering av pausering och dialekt kan ge betydelsefulla insikter om hur människor upplever klasskillnader och sociala hierarkier. Vidare vill jag ännu en gång ta upp den poäng med vilken jag

avslutade det förra avsnittet, nämligen den analytiska vikten av att transkribera stora samtalssekvenser och att jämföra dessa med andra samtal och erfarenheter.

Det framförande, som jag strax skall presentera, ägde rum mer än sex år efter det om folket på Möllan. Det ingick i en lång intervjuiserie, som genomfördes hösten 1982. På många sätt var detta den mest aktiva perioden under det åttaåriga fältarbetet. De intervjuer som då bandades hade en helt annan kvalitet än de jag tidigare utfört. År 1977 samlade jag folklore. Hösten 1982 däremot bad jag Gustav berätta sin levnadshistoria för Sigrid och mig. Han koncentrerade sig då nästan helt på ungdomen och den tidiga vuxenperioden och betonade att det han berättade var "till 99 % sanning". Bernhard i det avsnitt som följer är Gustavs far. Detta var den enda gången som Gustav berättade för Sigrid och mig den händelse som jag strax skall presentera. I motsats till den förra episoden, som utspelades i slutet av 10-talet då Gustav var barn, tillhör denna sent 30-tal, då Gustav och Sigrid var gifta.

Låt mig först visa på det sammanhang, som ledde fram till det framförande, som skall stå i centrum för min diskussion. Gustav hade tidigare på dagen samt dagen förut talat om de tragiska händelser, som resulterade i att en god vän hade blivit invalid. Därefter talade Gustav om dennes fattigdom och om kommunens njugghet, när det gällde att hjälpa honom. Därpå tittade vi på två fotografier av förstamajdemonstrationer i Gustavs hemort, Maravik. Sedan följde detta utbyte av ord:

- B: Ja
*
så det var förstamajdemonstrationen det.
Så du var aldrig med om någon förstamajde-
5 monstration då?
G: Inte i Maravik.
*
*
Det hade väl inte kommit i ropet, när jag for
10 därifrån.
S: (Viskar:) Kommit i ropet!
G: Då var di så rädda för Gobben, så di tordes inte
göra nånting.
S: Gobben?
15 G: Va?
B: För vem då?
G: Det var en grosshandlare där.
B: Jaha.
S: Var det han Josef Gustavsson?
20 G: Magnus Gustavsson.
S: Magnus Gustavsson.
G: Ja.
B: Vad kalla dom honom för?
G: "Gobben", sa dom.
25 S: Gubben.
B: Jaså, "Gobben". Jaha.
Jaha.
S: Hade inte han det huset, som Mats och Maria?
G: Va?
30 S: Neej, det var inte dom.
G: Nej, det var en sjökapten, Josef Gustavsson,
storskeppsredare och trävaruhandlare han
också
S: som hade det där huset som
35 Mats och Maria har
nu, äger nu.
B: Jaha. Så det var sån rädsla för?
G: Ja.
S: Han var pampen där då, se.
40 *
*
G: Men Bernhard han var inte så rädd för Gubben.

Detta samtalsavsnitt, som inleder en lång sekvens, där Bernhard har huvudrollen, är ett utmärkt exempel på hur Gustav i likhet med många andra människor omfokuserar ett samtal om något generellt till ett samtal om en eller ett par namngivna personer. Ämnet "förstamajdemonstrationer" leder tankarna till "Gobben". Och ifrån "Gobben" går de så småningom, via de sedvanliga person- och plats-

bestämningarna, samt via en ledande fråga från mig, till Bernhard. Denne, som på 30-talet var bas för hamnarbetarna i Maravik, blir huvudperson i samtalssekvensen.

Efter det just citerade avsnittet, framför Gustav en dramatisk episod, som visar hur förslaget Bernhard manövrerade Gobben att skriva på avtalsförhandlingar. Därefter talar Sigrid och Gustav om hur storslaget avtalet var och om Bernhards tjuraktiga och fåordiga envishet. Bernhard kommer allt mer att framstå som en idealgestalt i denna sekvens, som handlar om motsatsen mellan representanter för två olika samhällsklasser. Det är självklart var de tre samtalandes sympatier är förlagda. Själv är jag dock ganska tyst. Gustav vänder sig genomgående till Sigrid och mycket av den här intervjun har karaktären av att de två återupplivar gemensamma minnen. Efter diskussionen om Bernhards egenskaper, tar samtalet följande vändning:

- G: (Höjer rösten:) En gång, när du och jag var där
*
i Maravik.
S: Ja.
5 G: Då hade dom förhandlat om löner.
*
Då satt dom i kommunalhuset i Fårabo.
*
Och
10 *
och då var det en
utav trävarugrosshandlarna där som,
som var med. Och han inledde så högtidligt då
att
15 *
ja, hur stor nytta jobbarna hade utav
honom,
att dom skulle ta hänsyn till det. Och han pläde-
ra så in i helskotta.
20 *
Och
*
och sen var det en annan

- importör där som
25 höll på. Han fick väl in en och annan saltskuta
en gång.
*
- Ja. Och det var Per Olson, han skulle bli aggressiv.
30 (Småskrattar:) Jahaha, han var ju,
ja, han var bra, Per Olson, för att, men han
visste väl inte precis.
Jaa.
*
- 35 Och
så (småskrattar), det enda Per Olson, han steg
upp och sa att: "Då va en räckare", sa han. Det
var
det var Pers kraftuttryck, det var "räckare".
40 Ja.
"Då va en räckare", sa Per, "te å sitta å häfta om
sina gamle saltskuter" (alla skrattar svagt).
Men
*
- 45 sen,
tala dom om, så
så hade Bernhard ordet.
*
- Och då sa han att: "Jaa,
50 *
är det så samhället
*
(sänker rösten) existerar bara på grosshandlare,
(ökar takten) då tycker jag herrarna ska inte
55 ödelägga sin dyrbara tid med att sitta här och
förhandla med nära fattiga hamnarbetare,
utan då är det väl lika bra att vi avbryter
förhandlingarna."
Då tog di fart.
60 Så den där som hade vatt mest aggressiv – dom
fick igenom gubbarna precis vad dom begärde –,
och den som var mest aggressiv, han kom och
skjutsade hem farsan på kvällen. Kommer du
65 inte ihåg det?
S: Neej.

Efter denna episod övergår samtalen till ytterligare omdömen om Bernhard. Bl. a. betonar Gustav att Bernhards "stora styrka" var att "han var jävlig i räkning". Diskussionen summeras så småningom av Sigrid som suckar och sammanfattar med ett ordspråksliknande yttrande: "Vi är ju i alla fall unika, som det heter." Efter detta slutar bandinspelningen för dagen.

Samtalssekvensen alternerar således mellan resonerande dialoger och dramatiska exemplifieringar. I flera avseenden är sekvensen strukturerad på samma sätt som den om folket på Möllan och detta trots att det rör sig om två olikartade intervjuer. Vad beträffar intensitet och konstfullhet är det senast anförda avsnittet det centrala. Men här, liksom i sekvensen om folket på Möllan, utgör de resonerande partierna de dramatiska partiernas resonans. Båda är lika betydelsefulla. Detta är ett förhållande som ofta negligerats. Folklorister, inklusive performansforskare, har koncentrerat sig på berättande och dramatiska samtalsavsnitt. Etnologer, å andra sidan, har ofta gått rakt på de generaliserande resonerande partierna.

Det ovan citerade avsnittet ur sekvensen om Bernhardgestalten är ett av de mest intressanta exemplen på hur Gustav omformar sina egna och sina närståendes upplevelser och gör dem till dramatisk konst. Trots att avsnittet vid första ögonkastet kan tyckas vara synnerligen verklighetstroget, är det i själva verket förvånansvärt högt stiliserat. Stiliseringen gäller särskilt Bernhardsgestalten själv – och detta trots att denne får drag, som till synes inte alls liknar Antons, Tildas, Simons och de andra smålandsoriginalens. Poängen i det här sammanhanget är att dessa förhållanden klargjordes tack vare den systematiska etnopoetiska transkriberingen.

Gustav markerar tydligt att nu börjar en berättelse, en speciell episod. Han höjer rösten, vänder sig till Sigrid och säger emfatiskt: "En gång när du och jag var där" Liksom i den dramatiska episoden med Anton, Tilda och Simon låter Gustav sig själv, och i det här fallet

också Sigrid, skymta fram som ett vittne eller en statist i utkanten av ett skeende. Därefter faller han och Sigrid bort ur händelseförloppet. Gustav arrangerar sedan den dramatiska spänningen med hjälp av flera långa pauser. Dessa ger honom möjlighet att långsamt transportera sig själv och åhörarna till den rätta miljön, d.v.s. kommunalhuset i Fårabo. Liksom i episoden om folket på Möllan utspelas handlingen på en enda plats.

Efter de inledande anmärkningarna (rad 1–7) riktar Gustav strålkastarljuset på fyra karaktärer, som talar i tur och ordning. Han utelämnar alla detaljer, som kan tänkas bryta koncentrationen: utrop och kommentarer från andra mötesdeltagare t. ex. Om man vill, kan man säga att de fyra talarna framträder i tre scener. Den första scenen domineras av den högtidlige trävarugrosshandlaren, som ”plädera så in i helskotta” för hur jobbarna skulle ta hänsyn till allt han gjorde för kommunen (rad 18–19). I nästa scen framträder två bifigurer (rad 21–43). Den förste är en obetydlig importör, som fick in ”en och annan saltskuta” (rad 21–26). Den andre är en arbetare, Per Olson (rad 28–42) som, trots att han är på rätt sida, framställs som naiv i sitt välmenande försök att ”bli aggressiv”. Genom paret importören/Per Olson åstadkommer Gustav en komisk minikonfrontation, som förbereder den stora sammandrabbningen mellan trävarugrosshandlaren och Bernhard.

Så småningom, efter en ganska lång paus, ger Gustav ordet åt Bernhard, som först talar långsamt och sökande, så småningom allt snabbare (rad 49–58). Bernhard visar här hur suveränt han behärskar löneförhandlandets ordakonst. I Gustavs framställning framstår han som en

modern förhandlare, väl skolad i konsten att övertyga genom en betryggande saklighet. Bernhard blir en mästare i maktens och prestigens språk, en fullfjädrad opponent till vilken storgrosshandlare som helst. Tack vare Bernhard vinner arbetarna en förkrossande seger (rad 60–62). Och inte nog med det: han lyckas också överbrygga umgängesklyftorna i det lilla samhället. Den motståndare ”som var mest aggressiv han kom och skjutsade hem farsan på kvällen”, betonar Gustav (rad 63–64). Det är sällan något sådant äger rum i Gustavs många berättelser om hur snarfyndiga arbetare tar loven av överlägsna myndighetspersoner. För det mesta slutar de med att arbetaren får ett tillfälligt övertag. Här däremot sker ett slags förlikning mellan de två representanterna för motsatta samhällsklasser.

Den etnopoetiska transkriberingen möjliggör en närgående strukturell och stilistisk analys av hur Gustav transformerar och dramatiserar en viktig händelse. Låt oss nu granska löneförhandlingsdramat i ljuset av begreppet ”realism” i bemärkelsen ”verklighetstrohet”. I Gustavs framställning finns inga lätt iakttagbara poetiska utsmyckningar, inga drastiska metaforer och ingen överdriven dialekt av den sort som dominerar framförandet om folket på Möllan. I stället är detta ett exempel på hur ett framförande kan verka realistiskt men ändå vara fullt av fiktiviserande stilmedel. Berättaren skapar en *illusion* av verklighetstrohet.

Låt oss t. ex. titta på några av de knep genom vilka Gustav, i likhet med många andra berättare, heroiserar sin far (jfr Zeitlin, Kotkin & Baker 1982: 20–27). Ett par av knepen är välkända från hjälte-litteratur och muntlig tradition på många

håll i världen. Jag tänker t. ex. på hur Gustav effektivt spetsar till konfrontationen i Fårabo genom att tillverka två kontrasterande par. Det ena paret utgörs av trävarugrosshandlaren och Bernhard, det andra av den obetydliga importören och den naive Per Olson. Avtecknad mot småfigurernas komiska gläfsande blir huvudopponenternas sammandrabbning än mer slående. Ett besläktat stilgrepp är själva idén med komiska bifigurer. I denna roll liknar Per Olson många andra barnsliga bihang, hjälpare eller "side-kicks", som världslitteraturens hjältefigurer omger sig med. Den gigantiske Tor i den fornnordiska mytologin åtföljs t. ex. nästan alltid av en vapendragare i miniformat och Läderlappens följeslagare är ett barn som heter Robin. På ett liknande sätt har Bernhard en barnslig förridare, som heter Per Olson. Gustav anlitar alltså anrika stilknep, när han bygger upp en hjältegestalt.

Ett tredje stilmedel med vilket Gustav heroiserar Bernhard, är det sätt på vilket han får tala: rappt och modernt utan en tillstymmelse till smålandsdialekt. Uttryckte sig en småländsk hamnarbetare på 30-talet verkligen så här? Svaret är: ingalunda. Enligt alla rapporter, inklusive Gustavs egna, talade Bernhard långsamt och fåordigt. Till yttermera visso sägs han ha använt en distinkt småländska full av sådana ålderdomliga former som "gack" och "nock". Med andra ord, i Gustavs ordakonst har Bernhard transformerats och fiktiviserats genom att få tala ett neutralt standardspråk. Gustav har aldrig sagt i klartext att han uppfattar ett sådant språk som överlägset lantliga dialekter. Men det är ovedersägligt att han själv övergav sin barndomsdialekt ju längre han levde i Stockholms kon-

torsvärld. Han lade sig vinn om att tala vårdad standardsvenska och jag är säker på att han delade de värderingar, som gjorde att många i hans generation modifierade sin dialekt, när de flyttade in i huvudstadens officiella eller byråkratiska sammanhang: Tage Erlander och Sven Jerring t. ex. Genom det språk som läggs i hans mun blir Bernhard en idealfigur ur den svenska folkhemsbyggarperioden.

Framställningen om folket på Möllan får komisk effekt tack vare en nyanserad användning av arkaiska dialektdrag. Framställningen om Bernhard, däremot, får dramatisk effekt tack vare utelämnandet av arkaisk dialekt. Och detta gäller inte bara Bernhardgestalten. Egentligen är det anmärkningsvärt att inte heller importören och storgrosshandlaren får tala småländska. Det vore ju rimligt att anta att inte bara arbetare och småbönder utan också lantliga myndighetspersoner talade någon form av dialekt. När det gäller den lokala elitens användning av dialekt är Gustav emellertid benhårt konsekvent. I ordakonsten talar pamparna *alltid* rikssvenska oavsett hur de faktiskt talade i "det verkliga livet".

I Gustavs repertoar blir dialekt ett kraftfullt redskap med vilket han förtydligar klass- och statusdistinktioner. Genom att överheten aldrig får tala dialekt, tydliggörs dess hemvist i en annan kulturell sfär än böndernas och arbetarnas. En viktig motor i all Gustavs ordakonst är att levandegöra skillnader i klass och status. Av dramatiska skäl underbetonar han det faktum att de flesta i det lilla samhället, oavsett social klass, talade smålandsdialekt. Den muntlige berättaren Gustav använder här en välkänd litterär teknik, som utnyttjats av många svenska författare. I Vilhelm Mobergs *Utvandrarna* t. ex. talar

länsmanen och prästerna alltid rikssvenska medan vanligt folk ofta (men inte alltid) får uttrycka sig på småländska. Likaledes, i Sara Lidmans Missenträskromaner talar överhetspersonerna aldrig västerbottniska samtidigt som vanligt folk ofta gör det (Dahlstedt 1973:162).

Analysen av Gustavs användning av dialekt som stilmedel växte fram hand i hand med den etnopoetiska transkriberingen. Analysen formades medan jag lyssnade på Bernhards byråkratiska språk och experimenterade med sätt att återge Per Olsons dialekt. Den etnopoetiska transkriberingsmetoden gav mig redskap att visa hur en till synes återhållsam och "verklighetstrogen" skildring i själva verket är starkt stiliserad: analysen har fört oss in på frågor om mytiska strukturer och litterär realism.

Slutsatser

I denna artikel har jag i Tedlocks etnopoetiska anda strävat efter att visa att transkribering kan vara en analytisk akt som ger rika uppslag och associationer. Jag vill inleda min sammanfattning med att betona sex synpunkter, som mer eller mindre tydligt ventilerats i uppsatsen.

En synpunkt är att transkriberingshantverket inte *automatiskt* ger en god analytisk utdelning. För att detta skall ske, måste den som transkriberar vara villig att utarbeta en metod anpassad till bestämda syften samt vara villig att tänka analytiskt under arbetets gång. I den här uppsatsen har jag pekat på några av de överväganden som måste göras och några av de möjligheter som står till buds.

En annan synpunkt är att exakthet inte är ett mål i sig. Att transkribera analytiskt innebär inte att till varje pris försöka vara exakt – detta är omöjligt. Att transkribe-

ra analytiskt innebär i stället att åstadkomma genomtänkta texter avpassade för specifika forskningsändamål (jfr Ives 1980: 94–102). I mina exempel valde jag att poängtera dialekt, pausering, eftertryck och volym. En annan forskare skulle kanske ha arbetat med helt andra aspekter. Det viktiga är inte att få med allt. Det viktiga är att arbeta metodiskt och därmed bygga upp en grund för vidare insikter.

En tredje synpunkt, som jag ännu en gång vill framhålla, är att syftet med transkribering i en etnopoetisk anda inte är att åstadkomma lättlästa texter. Syftet är snarare att åstadkomma "hörbara meningar" (Tedlock 1983: 7) och därigenom tvinga läsare att ta ställning till muntlighet, företrädesvis genom att själva läsa högt. I vad mån etnopoetiken är framgångsrik i dessa försök är en annan fråga. Jag har strävat efter att visa att den är överlägsen många andra sätt att återge tal i skrift, därför att den inte reducerar muntliga kvalitéer till en kontext till den "egentliga" texten. Etnopoetiken hjälper oss att inse att om vi studerar muntlig framställning, kan vi inte nöja oss med att bättra på denna i enlighet med våra av skrivkonventioner formade föreställningar om vad en god framställning borde vara.

En fjärde synpunkt har jag i det föregående knappt snuddat vid. Jag syftar på det förhållandet att den systematiska transkriberingen och den resulterande texten blir led i den etnografiska processen att skapa *distans* och göra det välbekanta främmande (jfr Ehn & Löfgren 1982). Vid själva intervjun är intervjuaren alltför inbegripen i sin upplevelse för att kunna ha distans till det som sker. Vid transkriberingen däremot kan inter-

vjuare se på sitt fältmaterial över axeln, spela det fram och tillbaka och frysa ner vissa moment. Transkriberingen har en distanserande effekt, transkriptet blir en särskilt analyserbar etnografisk artefakt.

Funderingar kring transkriberingens distanserande effekt leder till en femte punkt, nämligen hur den systematiska transkriberingen och den resulterande artefakten kan lära oss att intervjua bättre. Ett par gånger i den här uppsatsen har jag betonat hur transkribering blev ett sätt att rekonstruera och utvärdera mitt arbete som intervjuare. Det var t. ex. genom att transkribera intervjusamtal i ljuset av intervjubegreppet, som jag upptäckte hur starkt jag faktiskt styrt samtalen i fråga.

Den sjätte synpunkten är viktig och svårbehandlad. Den har varit på tapeten flera gånger i min uppsats. Jag syftar på det förhållandet att flera etnopoetiskt orienterade performansforskare, bland dem Tedlock och Fine, trots sina programmatiska uttalanden, är benägna att koncentrera sig på enstaka artistiska framföranden och ignorera dessas inbäddning i större kommunikativa sammanhang. Egentligen är det märkligt att performansskolan, som inte sällan kallas en "kontextorienterad" folkloristisk inriktning, kan kritiseras för sin ofta snäva inriktning på "artistiska texter". Särskilt besvärlig är den distinktion som en del performansforskare gör mellan "estetiskt laddade" samtalsformer och "vanliga" samtal (se t. ex. Briggs 1988: 65). Polariseringen av artistiska framföranden å ena sidan och alldeles vanliga samtal å den andra, går enligt min mening stick i stäv mot Hymes' ambition att studera hur estetiskt laddat det dagliga livet kan vara (Hymes 1975).

I den här uppsatsen har jag försökt undvika en sådan polarisering genom att uppmärksamma de större kommunikativa enheter i vilka enstaka dramatiska, artistiska framföranden ingår. Jag vill nu utvidga diskussionen till att omfatta alla möjliga sorters alldeles "vanliga" samtal, inklusive intervjusamtal. Hymes, Garfinkel och andra har övertygande visat att dessa kan vara synnerligen konstfullt konstruerade samt att systematiska transkriberingar kan visa på konstfullheten. Därför vill jag i korthet nämna några av de stilmedel, fenomen och framställningsformer, som dyker upp i nästan alla öppna intervjusamtal. Jag menar att etnologer och folklorister kan ha nytta av att uppmärksamma dessa när de transkriberar och tolkar intervjuer.

En uppenbar framställningsform är *berättelser* om specifika händelser. Sådana berättelser dyker upp i nästan alla samtal men kan vara särskilt påfallande i intervjuer, där människor ombeds att blicka tillbaka och rekapitulera (jfr Mishler 1986: 66–117). Forskare har inte sällan förvandlat berättelser om unika händelser till generella uttalanden, trots att berättelser ofta uttrycker sådant som människor anser vara särskilt viktigt. Ett annat fenomen, som transkriberare bör vara beredda på, är ett *alternierande* mellan analyserande och berättande partier, mellan utvärderingar och dramatiseringar. Jag är övertygad om, att inte bara intervjusamtalen med mina släktingar karakteriseras av ett sådant pendlande. Att belägga det genom metodisk transkribering, måste vara betydelsefullt i många etnologiska uppgifter. Ett tredje fenomen att uppmärksamma i intervjusamtal är de korta "shows" eller laddade *dramatiska föreställningar* där citat och imitation

av andras röster är väsentliga. Det kanske t. o. m. är så att dessa, liksom drastiska metaforiska uttryck, ofta är motorer som får samtal att starta eller få lyft (jfr Fernandez 1986; Klein 1989). För alla etnologer måste det vara värdefullt att genom en systematisk transkribering vara observanta på sådana fenomen.

Andra viktiga aspekter, som klagörs genom en systematisk transkribering, är *upprepningarnas* centrala strukturerande funktioner i samtal. Upprepningar – vare sig i form av små partiklar, korta ord eller långa pauser – håller ofta samman långa samtalssekvenser. De kan också vara ett sätt att etablera kontroll över det som sägs. Genom intrikata system av upprepningar markerar människor ofta att något är mycket viktigt (Hymes 1981). Etnologi- och folkloristikstudenter får inte sällan rådet att redigera bort talets alla "onödiga" upprepningar. Detta råd kan resultera i att man redigerar bort en nyckel till insikt om vad människor verkligen tänker på och försöker uttrycka.

Andra fenomen, som en systematisk transkribering kan klagöra, är de som jag här kallar *sekvenser*. Dessa klagjordes för mig, när jag transkriberade med uppmärksamhet på hur ett ämne kom på tal och hur det avslutades. Sekvenserna blev sedan viktiga analytiska enheter och det var genom att arbeta med dem, som jag uppmärksammade pendlingen mellan berättande och utvärderande. Ett härmed relaterat fenomen, som den systematiska transkriberingen klarlägger, är ett förhållande som många intervjuare och transkriberare känner till, nämligen att intervjufrågor inte alltid leder till omedelbara svar. I stället visar en noggrann transkribering att frågor kan få ligga och gro och att människor kommer tillbaka

till dem efter mycket palaver och planerande. I episoden om folket på Möllan går flera minuter mellan de inledande undvikande manövrerna och huvudframförandet. Det kan vara källkritiskt betydelsefullt för etnologer och folklorister av många schatteringar att uppmärksamma fenomen som dessa.

Systematiska transkriberingar är inte bara sätt att på ett interaktionistiskt plan upptäcka hur konstfullt människor konstruerar mening tillsammans. De kan också bli resurser i mer generaliserande studier. Som jag försökt visa genom analysen av "Bernhard på löneförhandlingar" kan man genom en systematisk transkribering åstadkomma speciella insikter om sambanden mellan små skeenden och större historiska och kulturella sammanhang. Jag tror också, som Michael Moerman påpekar, att bandinspelade intervjuer och den systematiska transkriberingen av dem ofta kan vara mycket "tätare" än Clifford Geertz' "täta beskrivning". En central effekt av att transkribera noggrant, metodiskt och analytiskt är att vi inte alls behöver nöja oss med att vår empiri är "our own constructions of other people's constructions of what they and their compatriots are up to" (Geertz 1973:9). Snarare kan transkribering bli en nyckel till förståelsen av hur människor utvärderar och tolkar sin existens.

Vi har bara börjat komma till insikt om hur konstfullt samtal, inklusive intervjusamtal, är uppbyggda. För min del kan jag inte tänka mig att återvända till vaga transkriberingsmetoder gjorda med attityden att mycket går an, bara resultatet blir något så när "ordagrant". Vi har bara börjat förstå att den systematiska transkriberingen är ett av etnologins och folkloristikens grundläggande analytiska

redskap.¹⁰

¹⁰ Jag började formulera de idéer, som kommer till uttryck i den här artikeln, åren 1982–1983, då jag hade ett anslag från HSRF för att studera ordakonst i min egen familj.

Litteratur

- Alcheringa: Ethnopoetics*. Tidskrift grundad 1970 av Jerome Rothenberg och Dennis Tedlock.
- Arnstberg, Karl-Olov 1989. *Socialarbetare. En etnologisk analys*. Lund: Studentlitteratur.
- Augustinsson, Sylvia 1989. *Individen i centrum. En metodisk studie av levnadsberättelser*. Uppsala universitet: Etnologiska institutionens småskriftserie nr 39.
- Basso, Keith 1979. *Portraits of "the whiteman": linguistic play and cultural symbols among the Western Apache*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Richard 1975. Verbal art as performance. *American Anthropologist* 77: 290–311.
- Bauman, Richard 1986. *Story, performance, and event: contextual studies of oral narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennett, Gillian 1986. Narrative as expository discourse. *Journal of American Folklore* 99: 415–434.
- Benson, Sven 1982. Utskrift på olika nivåer. I: *Tal-språkforskning i Norden. Mål-material-metoder*, redigerad av Mats Thelander. Sid. 152–163. Lund: Studentlitteratur.
- Birdwhistell, Ray L. 1970. *Kinesics and context. Essays on body motion communication*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Booth, Wayne 1987 (1983, 1961). *The rhetoric of fiction*. Andra upplagan. Hammondsworth: Penguin Books.
- Briggs, Charles L. 1986. *Learning how to ask. A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Briggs, Charles L. 1988. *Competence in performance. The creativity of tradition in Mexican verbal art*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Clifford, James & George E. Marcus (red) 1986. *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Dahlstedt, Karl-Hampus 1973. Folkmål i rikssvensk prosadiktning. Några synpunkter med utgångspunkt från Sara Lidmans Västerbotten-romaner. I: *Norrländska och nysvenska*, av Karl-Hampus Dahlstedt. Sid. 106–168. Lund.
- Dorson, Richard M. 1964. *Buying the wind. Regional folklore in the United States*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ehn, Billy & Karl-Olov Arnstberg 1980. *Det osynliga arvet. Sexton invandrare om sin bakgrund*. Stockholm: Författarförlaget.
- Ehn, Billy & Barbro Klein 1986. Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet. Stencil. Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 1982. *Kulturanalys*. Stockholm: Liber.
- Ekman, Paul & Wallace V. Friesen 1969. The repertoire of nonverbal behaviour: categories, origins, usage, and coding. *Semiotica* 1: 49–97.
- Ellis, Bill 1987. Why are verbatim transcripts of legends necessary? I: *Perspectives on contemporary legend*. Volume II. Utg. av Gillian Bennett, Paul Smith & J. D. A. Widdowson. Sid. 31–60. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Fernandez, James W. 1986 (1972). Persuasions and performances: of the beast in every body and the metaphors of everyman. I: *Persuasions and performances. The play of tropes in culture*, av James W. Fernandez. Sid. 3–27. Bloomington: Indiana University Press.
- Fine, Elisabeth C. 1984. *The folklore text. From performance to print*. Bloomington: Indiana University Press.
- Garfinkel, Harold 1984 (1967). *Studies in ethnomethodology*. New York: Polity Press.
- Geertz, Clifford 1973. *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Glassie, Henry 1982. *Passing the time in Ballymenone. Culture and history of an Ulster community*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, Erving 1974. *Frame analysis*. New York: Harper & Row.
- Hymes, Dell 1975. Folklore's nature and the sun's myth. *Journal of American Folklore* 88: 346–369.
- Hymes, Dell 1981. "In vain I tried to tell you." *Essays in Native American ethnopoetics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ives, Edward D. 1980. *The tape-recorded interview. A manual for field workers in folklore and oral history*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Klein, Barbro 1980 (1970). *Legends and folk beliefs in a Swedish-American community. A study in folklore and acculturation*. 2 delar. New York: Arno Press.
- Klein, Barbro 1989. Ett eftermiddagssamtal hos Elsa. I: *Etnologiska beskrivningar*. Utg. av Billy Ehn & Barbro Klein. Sid. 207–230. Stockholm: Carlssons förlag.
- Mishler, Elliot G. 1986. *Research interviewing. Context and narrative*. Cambridge: Harvard University Press.
- Moerman, Michael 1988. *Talking culture. Ethnography and conversation analysis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Nilson, Allan T. 1988. *Svenskt i USA. Svenskt i New England, särskilt i New Britain — en kulturmötesstudie*. Göteborg: Göteborgs Historiska Museum Årstryck 1982–83.
- Ortner, Sherry 1984. Theory in anthropology since the sixties. *Comparative Studies in Society and History*

- 26:138–166.
- Preston, Dennis 1982. 'Ritin' folklower daun 'rong: Folklorists' failures in phonology. *Journal of American Folklore* 95: 304–326.
- Rothenberg, Jerome & Diane Rothenberg (red) 1983. *Symposium of the whole: a range of discourse toward an ethnopoetics*. Berkeley: University of California Press.
- Seitel, Peter 1980. *See so that we may see: performances and interpretations of traditional tales from Tanzania*. Bloomington: Indiana University Press.
- Tedlock, Dennis 1971. On the translation of style in oral narrative. *Journal of American Folklore* 89: 114–133.
- Tedlock, Dennis 1983. *The spoken word and the work of interpretation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Young, Katharine 1987. *Taleworlds and storyrealms: the phenomenology of narrative*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Zeitlin, Steven, Amy Kotkin & Holly Cutting Baker 1982. *A celebration of American family folklore. Tales and traditions from the Smithsonian collection*. New York: Pantheon Books.

Summary

Transcription is an analytical act

On the basis of the thinking of Dennis Tedlock and other scholars working in the ethnopoetic tradition, this paper argues that the transcription of tape-recorded interviews is an analytical act capable of yielding unexpected insights. However, attempts to produce "verbatim" transcriptions do not automatically produce interesting results. These can be achieved only when transcribers systematically concentrate on selected features in oral presentations and conversations.

These ideas are examined in two examples drawn from interviews with the author's own father — a narrator who transforms into verbal art his experiences in the early part of this century. One purpose of the empirical discussion is to demonstrate how analytical transcriptions can produce special insights into verbal style, structure and genre. Another purpose is to utilize these insights as a basis for a broader examination of how people interpret their life experiences.

In the first example the same material is transcribed in three ways. An ethnopoetic transcription — which systematically pays attention to pauses, dialect usage, emphasis, and volume — is found superior to the other two. One important result of this transcription is the discovery that the informant does not really present narratives. Rather, together with his audience he alternates between brief evaluations of life long ago and intense dramatic shows in which he imitates people he once knew. Thus, the dramatic material is woven into a web of generalizations explicating a life he once knew.

The second example is drawn from a different inter-

view with the same informant. The purpose of this discussion is not only to produce insights into oral style, structure and genre but also to demonstrate that a systematic transcription can reveal unexpected details about the ways people interpret and represent class differences and social hierarchies. In this example only an ethnopoetic transcription is utilized. One result of the transcription is the finding that a seemingly realistic representation of a salary negotiation in the 1930s is actually highly stylized. The informant creates an *illusion* of realism and one of his chief means to do so is through dialect play. An analytic transcription demonstrates that the informant utilizes dialect in a stylized and artful way as a means to distinguish between social classes. Indeed, he uses dialect as a stylistic device in a manner reminiscent of such celebrated authors as Sara Lidman and Vilhelm Moberg.

A final section points to several stylistic features and rhetorical devices which are observable not only in the two examples discussed but also in other interviews and conversations. Among these features and devices are, first, alternations between dramatic shows and generalizing summaries and, second, repetitions which often have a central structuring function in conversations. The conclusion emphasizes that close and systematic transcriptions can be special entry points to understand the way many people evaluate and interpret their existence.

(Translation: Barbro Klein)

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Prästkungen Johannes Myt eller verklighet?

Av Gunnar Jarring

Prästkungen Johannes — eller i sin engelska form Prester John — har förföljt mig under ett långt liv. Första gången jag mötte hans namn var 1929 i den då otillgängliga staden Kashgar, långt inne i Centralasien. Där sades han ha varit en kristen kung som en gång i tiden härskat över ett kirgiskt folk i norra delen av landet. Kristen betydde att han bekände sig till den nestorianska formen av kristendom. Nästa gång Johannes dök upp var i Addis Abeba på 1940-talet. Där påstods han ha varit en kristen etiopisk härskare någon gång i den grå forntiden. Det var en etiopisk jude, en *falasha*, som berättade det för mig. Han var boklörd och kände tydligen till den europeiska traditionen som förlagt prästkungens rike till Etiopien. Under min sidoackreditering från Moskva till Yttre Mongoliet på 1960-talet mötte jag Johannes på nytt — denna gång med fasta mongoliska konturer. Det var under ett samtal med en mongolisk historiker, en lärd medlem av Vetenskapsakademien i Ulan Bator. Här var det inget tvivel om prästkungens mongoliska ursprung.

Den internationella litteraturen kring prästkungen Johannes är oerhört rik, ofta starkt fantasibetonad. I Sverige har han uppmärksammats med en ganska utförlig artikel i Nordisk Familjebok (Uggle-upplagan) och mer knapphändigt i Svensk Uppslagsbok. Man kan fråga sig vad som kommer att hända med honom i Nationalencyklopedin. Kommer han under trycket av viktigare aktuellt kunskapsmaterial att ytterligare skäras ner eller rent av att försvinna?

Det senaste stora bidraget till en lösning av prästkungen Johannes gåta kommer från Sovjetunionen. År 1970 utgav den ryske historikern och etnografen L. N. Gumilev (uttalat Gumil'jov) ett stort arbete om denna myternas prästkung.

Det föreligger nu i en förträfflig engelsk översättning "Searches for an Imaginary Kingdom. The Legend of the Kingdom of Prester John" (översatt av R. E. F. Smith, Cambridge University Press 1987, 403 s.). Det är ett imponerande arbete som bygger på årtal av studier av de mest otillgängliga och ofta grumliga källor som den euroasiatiska kontinenten har att erbjuda.

Men först några ord om författaren. Lev Gumilev föddes 1912 som son till den ryske poeten Nikolaj Gumilev (1886–1921), arkebuserad under Lenins tid för påstådd delaktighet i en kontrarevolutionär sammansvärjning, och Anna Akhmatova (1889–1966), som blev Sovjetunionens mest kända och berömda kvinnliga poet. Även hon var under Stalintiden i onåd. Föräldrarnas avvikande bakgrund medförde att sonen Lev, som just påbörjat sina studier vid Lenins universitet, fick tillbringa många år i olika straffläger i Sovjetunionen. Bland hans medfångar fanns det gott om representanter för Sovjetunionens olika asiatiska folk, vars språk och mentalitet han ingående lärde känna. Från 1943 till krigets slut var han mobiliserad och deltog aktivt i striderna. 1945 återvände han till universitetet och publicerade strax därefter sitt första vetenskapliga arbete. Inom kort föll han på nytt i onåd och sattes återigen i straffläger. Han blev efter Stalins död rehabiliterad. I lägret hade han kunnat fortsätta sitt vetenskapliga arbete och efter frigivningen i mitten av 1950-talet kom i snabb följd en rad skrifter om Centralasien och Syd-Rysslands historia och etnografi. De mest kända är ett stort arbete om hunnerna (1960) och ett om de äldsta turkarna (1967). Till dags dato har Gumilev publicerat ett 150-tal arbeten, som alla till större delen berör Centralasien. Hans vetenskapliga produktion är enorm.

Gumilev inleder sitt arbete om prästkungen Johannes med ett kapitel som har den talande rubriken "En genuin lögn". I detta granskar han uppgifterna om Johannes i de gamla tyska krönikorna. År 1145 — det år då det andra korståget till det heliga landet förbereddes — spreds ett rykte på olika håll i Europa om att en kung, som hette Johannes, som härskade över ett folk bortom perser och armenier, långt borta i Fjärran Östern, hade börjat krig mot perser och meder och erövrat deras huvudstad Ecbatana. Johannes var nestoriansk kristen. Han hade efter sina segrar i Asien fortsatt västerut i avsikt att komma den heliga kristna kyrkan till hjälp i dess kamp mot islam. Han hade nått fram till floden Tigris, som han och hans arméer inte kunde överskrida på grund av brist på båt. Han hade då beslutat att vänta till vintern inträdde, eftersom att han hört sägas att Tigris lite högre upp frös till på vintrarna. Men nu hade han väntat i många år på en frost som aldrig inträdde och därför beslutat sig för att återvända till sitt fjärran hemland. Efterhand kom det till nya detaljer om den mystiske prästkungen. Det berättades märkliga saker om djur och människor i hans rike, om människor med ett öga, med ögon fram och bak, män med horn och många andra uppseendeväckande ting. Den 27 september 1177 beslöt påven Alexander III att sända en särskild emissarie till prästkungen Johannes. Han försågs med ett långt missiv och sändes i väg till den mystiske kungens hov — vilket han aldrig fann, eftersom varken kung eller rike existerade. Så beskriver Gumilev den genuina lögnen.

Men — säger Gumilev — någon måste ju ha hittat på alla uppgifterna om den mystiske kungen och krigaren. Och i vems intresse låg det att sådana uppgifter kom ut mot mitten av 1100-talet, just då andra korståget förbereddes? Vem ville man vilseföra och varför? Själv skulle jag vilja tillägga att det hela luktar dåtida psykologisk krigföring.

Gumilev fastnar för uppgifterna om att Johannes var en nestoriansk kristen. Han vill veta så mycket som möjligt om den nestorianska trosformens utbredning och betydelse bland mongoler och andra asiatiska folk. Men vägen till kunskap härom går via Tchingis Khan och hans mongoliska världsrrike, dess uppkomst och fall. Vad låg bakom? Gumilev har läst rader av böcker härom men inga ger svar på hans frågor. Därför börjar han själv söka sanningen och därmed får präst-

kungen Johannes en andraplansroll i hans framställning. Det är mongolerna som blir huvudsaken, mongolerna och den nestorianska kristendomen.

I själva verket är Gumilevs bok ett försök att skriva det inre Asiens — Innermost Asia för att använda den engelska beteckningen — historia under perioden 800—1300 e. Kr. Det är ett gigantiskt företag. Geografiskt sett sträcker sig området från Ryssland till Stilla Oceanen. Gumilev använder sig av tvärvetenskaplig metod. Han studerar de klimatiska förhållandena och deras inverkan på betet för de mongoliska ryttarhordernas djur och kreatur. Klimatförändringar måste ha medverkat till sämre bete och därmed världsväldets fall. Gumilev analyserar den fysiska geografien, ekologien, politisk och ekonomisk historia, befolkningsförhållandena, allt med en underlig blandning av intuition och från källkritik. Det ligger något av James Joyce över hans författarskap, även om man inte behöver gå så långt som att dra in Finnegans Wake i sammanhanget. Han kommer med uppseendeväckande bedömningar av sådana nästan heliga verk som Igorskvädet och mongolernas "Hemliga historia". Han betraktar dem helt enkelt som politiska pamfletter. Gumilev kommer knappast att stå oemotsagd av uppretade försvarare av dessa båda klassikers äkthet och trovärdighet.

Under stora tankemödor kommer Gumilev till det resultatet att prästkungen Johannes rike låg kring sjön Issik-kul i Västra Djungariet och i Sjuflods-landet (Semiretjie) — i våra dagars Kazakstan och västra delen av den kinesiska provinsen Xinjiang. Hans rike var identiskt med det mongoliska Qara Khitan-riket, där den nestorianska formen av kristendomen hade sitt starkaste fäste. Mongolerna var mot mitten av 1100-talet i rörelse västeröver och blev efter hand ett dittills okänt hot mot den muslimska och västerländska världen. Ryktena om prästkungen Johannes som segerrikt avancerat ända fram till Tigris i våra dagars Iraq byggde helt enkelt på det mongoliska framträngandet mot Mellersta Östern och Europa.

Gumilev resonerar vidare. På 1130-talet var korsfararstaten i Jerusalem, konungariket Jerusalem, på höjden av sin makt. Johanniter och tempelherrar, prinsarna av Antiokia och Edessa var inte endast krigare och politiker utan även framgångsrika handelsmän. Deras omgivning bestod av muslimska folk och stammar som de lärt

sig högakta både i krig och fred. Femtio år i Jerusalem hade fått korsfararna att tappa kontakten med Europa, som för dem var något avlägset, något provinsiellt. Muslimerna hade, trots att de var fiender, under årens lopp blivit en uppskattad realitet. Men 1144 kom en katastrof i korsfararstatens relativt lugna och stadgade tillvaro – turkarna intog Edessa. När nyheten härom spred sig i det kristna Europa föddes tanken på ett nytt korståg mot islam. Det var Bernhard av Clairvaux som lyckades övertyga Ludvig VII av Frankrike och den tyske kungen Konrad III att ett nytt korståg var av nöden. När nyheten härom nådde korsriddarna i Jerusalem var reaktionen blandad. Visserligen var turkarna fiender men var det så säkert att en invasion av nya franska och tyska korsriddare var något att sträva efter? Skulle det helt enkelt inte innebära att de förlorade sin egen makt till de nya korsriddarna? Så föddes tanken, menar Gumilev, att lägga moteld. Att turkarna intagit Edessa kunde inte förnekas och det gick inte att säga nej till ny hjälp till det Heliga landets försvar. Men något måste göras. Det var nu legenden om den kristne prästkungen Johannes föddes – i Jerusalem. Ryktet om Johannes, som med sina arméer stod

vid Tigris och inte kunde komma vidare till kristenhetens hjälp, var helt enkelt uppfunnet i Jerusalem. Det var politisk desinformation, avsedd att leda de nya korsfararna – som man förstod att man inte kunde bli av med – ut i Mesopotamiens ödemarker och öknar för att bistå den imaginäre Johannes och förena sig med honom i kampen mot islam. Korsfararna i Jerusalem kunde i lugn och ro sitta kvar och gardera sin maktställning. Det andra korstågets för dem obekväma franska och tyska krigare skulle ändå komma att försmäktas i sanden vid Tigris under ett fåfängt letande efter prästkungen Johannes som inte existerade.

Detta är Gumilevs tes, eller hypotes, vilket man vill, väl inlindad i snår av omväxlande fakta och intuitiva deduktioner. Författaren själv säger på ett ställe i boken att man för att kunna tränga genom detta dunkla historiska skeende måste använda sig av metoder som tillämpas av Sherlock Holmes och Agatha Christie. Nog har det blivit något av en detektivroman i hans försök att lokalisera och definiera den enigmatiska prästkungen, som fortfarande är på fri fot – inte minst i Etiopien – som Gumilev stillatigande går förbi.

DEBATT

Qltur som redaktionellt problem

Av Sven B. Ek

Rigs redaktör Mats Hellspong har i tidskriften (1989:4) ägnat ett flertal rader åt min "lilla skrift" *Qltur som problem*. Om innehållet lämnas upplysningen att skriften handlar "om betydelsen av ett brett kulturbegrepp i den kulturhistoriska planeringen". En annan "upplysning" är en bisarr förmodan att boken "ytterst" skulle vara något "Ek vill sätta i händerna på socialdemokratiska kulturnämndsledamöter". Således

inte moderater, vpk-are eller andra. Orsakerna till den partipolitiska begränsningen förblir redaktörens hemlighet.

Den tredje information läsaren får är att boken inte vänder sig till "etnologer utan till praktiker, tjänstemän och förtroendemän". Det är just motsättningen mellan etnologer och praktiker som är analytiskt intressant och som gör den korta boknotisen värd att stanna vid.

Av anständighetsskäl får jag avstå ifrån att närmre redogöra för vad "Qltur som problem" verkligen behandlar. Däremot ser jag mig oförhindrad att meddela att boken i allra högsta grad är tänkt för etnologer. Den ingår också i kurslitteraturen på flera orter — således inte bara vid institutionen i Göteborg. Anledningen till detta är inte endast att boken bygger på etnologisk teori och empiri utan att den också tar sikte på etnologens verksamhet som tänkande praktiker.

Genom kurser och utbildningar av olika slag utbildar/informerar etnologin bibliotekarierna, kulturnämndstjänstemän, museifolk, lärare, tjänstemän verksamma inom fritids- och socialförvaltningar m. fl. Utifrån skilda ideologiska och teoretiska synsätt, med hjälp av olika metoder och flera tidsperspektiv försöker etnologin samla en kunskap om människan som kulturvarerelse för att vi ska förstå och kanske t. o. m. förklara henne. Detta är inte en kunskapsmassa som ska knådas i ett privat akademiskt barndaghem. Det finns en samhällelig avsikt med kunskapen, nämligen att den ska kunna utnyttjas i samhällets tjänst. I denna formulering inkluderar jag — först och främst — den kritiska kunskapen om samhället.

Det är få av våra studerande som slutar som universitetslektorer eller professorer. Men detta innebär inte att antalet praktiserande *etnologer* är lika litet. Och inte *vill* vi väl att den utbildade etnologen ska upphöra att vara etnolog när han eller hon blir t. ex. museitjänsteman?

Jag finner det förvånande att en forskare med institutionell anknytning till landets största kulturhistoriska museum drar en gräns mellan etnologer och praktiker. Det är illavarslande för framtiden. Efter ett par år i högre etnologisk isolationism är det hög tid för svensk etnologi att erkänna att den i stor utsträckning har sin motivering just i den etnologiska praktiken. Den dag det anslagsgivande samhället skulle upptäcka — ett fiktivt exempel — att den etnologiska forskningen helt saknade intresse för annan kunskap än den som roade en avskärmad etnologisk salong skulle säkert anslagen utebli.

Under det gångna året har "Qltur som problem" i olika sammanhang fungerat som kurs- och konferensunderlag i möten mellan universitetets teoretiserande resonemang och det praktiska handlandet. Det är inte en tillfällighet. Året har på det "kulturpolitiska" området varit ett rop efter förnyelse och diskussion parterna emellan. Att detta inte är en provinsiell företeelse kan man övertyga sig om genom Nord-Nytt 39 med tematiteln "Formidling af landbokkultur" och de intressanta inlägg som där görs av bl. a. Janne Laursen och planlägningsgruppen för temanumret.

På ett allmänt plan har i varje fall i Sverige 90-talet utnämnts till etikens årtionde. Hur många år som kommer att ägnas åt detta decenniums stora fråga är naturligtvis ovisst. Visst är däremot att vi alltid behöver en diskussion om den etnologiska forskningens och utbildningens relation till den samhälleliga praktiken. När Erik Hofrén i "Statens kulturråd informerar" 1989: 7 tar upp "Qltur som problem" och drar tråden bakåt till Sven Ulrik Palmes "Historien och nuet" är det just den aspekten han anlägger.

Ingen kan begära av Hellspong eller andra att de ska instämma med Hofrén t. ex. när denne säger: "Som tidigare nämndes ligger styrkan i Eks bok i att den utifrån etnologens människonära forskarperspektiv problematiserar och tydliggör kulturpolitik i praktiken." Var och en har rätt till sina egna värderingar vad de än grundas på. Men det är oacceptabelt när det göres en principiell åtskillnad mellan den etnologi som lever sitt liv inom högskolan och den som verkar ute i samhället. Låt mig sluta med ett citat från Nord-Nytt och Laursen: "Spørgsmålet er, hvor den faglige identitet bliver af, når man kan høre kolleger sige: Jeg laver museumsarbejde — ikke etnologi. Forhåbentligt kan vi udrydde dette 'enten-eller' og erstatte det med et 'både-og'."

Det är "ytterst" sådana frågor, jämte spørgsmålet om etnologiskt samhällelig etik och en teoretisk diskussion om hur kulturbegreppet ska användas, "Qltur som problem" handlar om. Enligt min mening.

Replik

Av Mats Hellspong

Det kommer att bli mycket svårt att hitta hugade recensenter till kommande opera av Sven B. Ek, när en så beskedlig anmälan som min av "Qltur som problem" föranleder författaren till ovanstående argisinta rader. Jag tyckte att jag ansträngde mig att ge boken ett välvilligt omnämnande. Jag framhöll dess pedagogiska och stilistiska kvaliteter och det gör jag gärna en gång till. Ek har ett stimulerande, nästan lekfullt sätt att föra även komplicerade resonemang. Att jag inte förstått att boken är banbrytande tar jag inte så allvarligt. Att den är kurslitteratur i Göteborg förvånar mig inte det minsta. Motsatsen hade däremot varit överraskande.

Ek retar sig på att jag skrivit, att hans bok inte vänder sig till etnologer utan till praktiker, tjänstemän och förtroendemän. Hans resonemang bygger på ett missförstånd. Att den inte skulle vända sig till etnologer har jag slutit mig till dels

av författarens eget förord, dels av att resonemangen får betraktas som alltför elementära för facketnologer. Jag drar naturligtvis ingalunda någon "illavarslande" gräns mellan etnologer och praktiker i den meningen, att jag inte inser att en mängd personer med etnologisk utbildning i sitt dagliga arbete sysslar med kulturfrågor i någon mening. De praktiker som jag avsåg är de många som, ofta kanske utan egen förskyllan, sitter i kulturnämnder och liknande organ runt om i vårt land, i regel utan någon egentlig teoretisk skolning. Det var dem jag trodde att Eks bok var avsedd för. För dem borde resonemangen i boken ha ett avgjort värde. Att jag sedan vågade mena, att särskilt socialdemokratiska kulturnämndsledamöter kunde ha något att hämta, beror naturligtvis på att "Qltur som problem" är laddad med just socialdemokratiska värderingar.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Marja Taussi Sjöberg: Dufvans fångar. Brottet, straffet och människan i 1800-talets Sverige. Författarförlagets serie Människan i historien. Stockholm 1986. 187 s., ill.

Svante Jakobsson & Sten W. Jakobsson: "Orons och förtviflans gerningar." Ogifta kvinnors vånda för havandeskaps och barnsörds skull. Stockholmsförhållanden 1887–1901. Monografier utgivna av Stockholms stad. 74. Allmänna förlaget. Stockholm 1987. 172 s., ill.

"Dufvans fångar" handlar om de personer, ej äldre än 25 år samt födda i Sverige, som åren

1861–1865 avtjänade sitt livs första fängelsestraff i Härnösands läns cellfängelse. Det rör sig om totalt 226 fångar (184 män och 42 kvinnor) och historikern Marja Taussi Sjöberg är van att behandla stora undersökningsgrupper; de 226 fångarna återfinns bland de 12 800 fångar, som bildar underlag för hennes avhandling "Brott och straff i Västernorrland 1861–1890" (Umeå 1981). I avhandlingen får vi inte möta individerna bakom siffrorna, i "Dufvans fångar" däremot vill Taussi Sjöberg skildra fångarnas livsöden, från barndomen och så långt fram i tiden som hon lyckats följa dem. Med utgångspunkt i fångelsens kyrkoböcker och fångrullor har hon spårat fångarna i kyrkoböcker och domböcker.

Beträffande barndomen får författaren sin tes

styrkt av en entydig bild: fångarna var, i jämförelse med andra barn i samma åldersgrupp, oftare födda utom äktenskapet, oftare uppvuxna under mycket fattiga villkor, de hade oftare förlorat en eller båda föräldrarna och oftare blivit rotgångs- eller fosterbarn. I flickornas fall gällde detta i ännu högre grad än för pojkarna. Vi ser med andra ord det sociala arvets betydelse för individens fortsatta liv.

Kriminalitetens och rättssystemets historia har under senare tid ägnats allt större uppmärksamhet bland historiker, och brottslighetens förändringar över längre tidsperioder tilldrar sig här stort intresse. Taussi Sjöbergs undersökningsperiod är kort och den brottslighet hon registrerar ses i sitt begränsade tidssammanhang.

Egendoms- och våldsbrotten dominerar bland de manliga fångarna. Taussi Sjöberg ser privategendomens helgd som den mest centrala normen i bondesamhället, vilket hon belyser bl. a. med att man vid fjärde resan stöld dömdes till livstids straffarbete, oavsett stöldernas omfattning, och att man dessutom förlorade sitt medborgerliga förtroende. — I vilken utsträckning 1734 års lag, vars Missgärningsbalk gällde fram till dess 1864 års strafflag trädde i kraft 1865, speglar bondesamhällets normer och värderingar, kunde ha diskuterats. Det offentliga våldet i form av avrättningar och tortyr samt husbönders och arbetsgivares lagenliga våld medförde, hävdar författaren, att bondesamhället var det fysiska våldets samhälle i mycket större utsträckning än vårt eget. Endast de grövsta våldsbrotten anmäldes: mord, dråp, barnamord och misshandel som resulterade i allvarliga skador eller som riktade sig mot myndighetspersoner. — Det var också först på 1890-talet som grövre våldsbrott ledde till förlust av medborgerligt förtroende. Men var det verkligen så att endast det grövsta våldet lagfördes? Enligt min uppfattning är det inte alls ovanligt att man i domböckerna träffar på till synes bagatellartade incidenter, som dragits inför tinget. Domboksmaterialet kan då ge en intressant belysning av de sociala relationerna i bondesamhället.

Två tredjedelar av männen satt i fängelse för stölder eller våld, de övriga huvudsakligen för fylleri eller lösdriveri. Bland kvinnorna finner vi brott som stöld och olovlig utskänkning av alkoholhaltiga drycker — och barnamord. Ännu under 1800-talets senare del var barnamord den viktigaste orsaken till långvariga fängelsestraff

bland kvinnor. I boken "Örons och förtviflans gerningar" behandlas barnamord och fosterfördrivning i Stockholm 1887–1901. En stor del av texten består av 30 kvinnors "levnadsberättelser", som de kallas i boken, vilka författarna grundar bl. a. på rådhusrättens protokoll. Vi får också en redogörelse för de fall där kvinnor avlidit efter att ha intagit fosfor i fosterfördrivande syfte. Här framgår att socialhistorikern Svante Jakobsson haft god hjälp av sonen, rättsmedicinaren Sten W.

Här som i tidigare arbeten är Svante Jakobsson tyvärr ofta rent refererande. Också då han lyfter blicken från de fängslade arkivfolianterna blir resultatet likaså refererande, som i försöket att psykologiskt förklara barnamörderskornas beteende, där det erbjuds en osmält redogörelse för en tysk forskares (Joachim Gerchow) uppfattning. Och det är förvånande att boken inte rymmer en ingående diskussion om synen på den ogifta modern och hennes villkor. Här hade funnits arbeten att referera ur. Kvinnorna antas ha tänkt på följande ord ur femte Mosebok: "Är thet ock sant, at qvinnan icke är funnen jungfru; Så skal man föra henne ut för hennes faders husdör, och folk i staden skola stena henne till döds."

"Levnadsberättelserna" redovisar svåra levnadsomständigheter. Det var inte lätt för dessa kvinnor, ofta tjänarinnor, att dölja varken havandeskapen eller "förtviflans gerningar". Födslarna, och barnamorden, ägde ofta rum på avträden eller i mödrarnas sängar. Barnen hamnade i latrintunnor eller byrålådor, kastades i sjön eller i något dike. Själva havandeskapen verkar ofta helt ha förträngts, och barnamorden framstår många gånger som en stundens ingivelse i desperation.

De 30 barnamörderskorna i Jakobssons material var så gott som alla tidigare ostraffade. De hamnade inte heller i fängelse senare i livet. Barnamorden ingår inte i någon brottskarriär, vilket således stämmer med Taussi Sjöbergs rön att barnamörderskorna generellt hade ljusare framtidsutsikter än övriga fångar.

Då som nu var den kvinnliga brottsligheten avsevärt lägre än den manliga, endast var sjätte fånge i härnösandsfängelset var kvinna. Orsakerna till detta fenomen har ägnats stort intresse inom kriminologin. Taussi Sjöberg har följande kulturbundna förklaring. Det har tidigare visats att det var kvinnorna som förväntades lära sina

barn läsa, och detta skedde främst med katekesen som läsebok. Därigenom kom kvinnorna att internalisera samhällsnormerna mycket starkt och normerna förmedlades starkast till flickorna. Att vara lydig blev en kvinnodygd. Taussi Sjöberg har i rättegångshandlingarna funnit att kvinnorna, till skillnad från männen, ofta visar stor skam och ånger.

Med hjälp av detta resonemang kan vi också bättre förstå en del av de manliga fångarnas levnadsöden. Moderlösa barn saknade den viktigaste normförmedlaren, och pojkar vars mödrar dött gifte sig i mindre utsträckning än andra; en hustru kunde fylla samma funktion som en mor.

Det år 1861 uppförda länsfängelset i Härnösand, "Dufvan", beläget i kvarteret med samma namn, är ett av de cellfängelser, som uppfördes efter den stora fängelsereformen på 1840-talet. "Dufvans fångar" har som omslagsbild en cellinteriör från 1880-talet. Men det är inte som fängelseskildring boken har sin styrka. Taussi Sjöberg ger en god beskrivning av cellsystemet, men när hon kommer till "Dufvan" bygger framställningen på ett alltför begränsat arkivmaterial. Det är synd. Det finns nämligen förvånansvärt lite skrivet om våra cellfängelser och vi skulle behöva veta mera om hur livet verkligen gestaltade sig bakom murarna.

Det finns i "Dufvans fångar" en fin fängelseskildring, men den är från Centralfängelset på Norrmalm i Stockholm, dit kvinnor med strafftider överstigande två år skickades vidare från Härnösand. Framställningen byggs upp kring en enda kvinnas tillvaro i fängelset, Ingrid Britta från Njurunda i Medelpad, dömd för tredje resan stöld till sex år och fyra månaders straffarbete — ett välfunnet sätt att skänka liv och närhet åt skildringen. Spinnhuset, som detta fängelse också kallades, togs ur bruk på 1890-talet och var då vårt sista logementsfängelse, där kvinnorna både sov och arbetade tillsammans. Det bör påpekas att detta avsnitt i boken är en nedbantad version av Taussi Sjöbergs utmärkta artikel "Spinnhusliv" i "Den dolda historien" (red. av Ronny Ambjörnsson och David Gaunt, 1984), något som läsaren inte får veta.

Om bildmaterialet överhuvud beaktas i en recension sker det som här sist, som ett litet påhäng. Tyvärr är det inte heller ovanligt att bildmaterialet lagts till på slutet, och därför inte särskilt väl korresponderar med texten. I "Orons och förtviflans gerningar" får vi en uppsjö av

bilder från de gator och, i bästa (?) fall, fastigheter, där barnamörderskorna bott, och därigenom många gånger också begått sina brott. Jakobssons tycks grunda bildmaterialet på förhoppningen "om dessa väggar kunde tala". Det är tråkigt att Kommittén för stockholmsforskning låtit detta gå till trycket.

Illustrationerna i "Dufvans fångar" är mer variationsrika. Taussi Sjöberg vill i sin text ge tidsatmosfär och lokalkänsla, och på detta sätt måste förmodligen en del av bilderna förstås. Här finns också de välkända bilderna inifrån Stockholms rannsakningsfängelse (Svenska Familj-Journalen 1872) och Centralfängelset på Långholmen (Familje-Journalen Svea 1889) — men inte en enda bild som visar länsfängelset i Härnösand (som fortfarande finns kvar)!

Dan Waldetoft

Jan-Inge Wall: Hon var en gång tagen under jorden ...

Visionsdikt och sjukdomsbot i gotländska trolldomsprocesser. English summary. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser B:19. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1989. 215 s., ill.

Genom protokollet från en trolldomsprocess i Visby 1705 låter Jan-Inge Wall läsaren bli bekant med en hittills mindre omskriven botarkvinna som var verksam i Visby vid 1600-talets slut. Ingeborg Jonsdotter (född i Mönsterås c:a 1628) har tidigare uppmärksammats av Richard Steffen (1928, s. 5ff), som i en uppsats kommenterat hennes boteformel mot gasten. Denna episka formel som hon antagligen hade med sig från sin småländska hembygd återfinns inte i några av de tillgängliga samlingarna av signaler och besvärjelser:

Syster gick til Grafwen,
Weckte up kiäre broder sin,
eller ästu lijten,
som döde folck har grijpit,
til Twärböte will iag möte,
med Sax, Ring och Kiortelgjira,
där wil iag mina heela böter böta,
innan dagen dages,
innan diure reeser,

innan fogel sine Wingar skaker:
i Nampn Gudhz Faders, Gudz Sons, ok thens
helge Andes,
Amen. (s. 79)

Protokollen ger utförlig kännedom om Ingeborg Jonsdotters diagnos- och botemetoder. Bland de mera detaljerat beskrivna märks hennes metod att ställa diagnos genom att mäta den sjuke med ett band med tre knutar. Om bandet blev längre var det en man som hade vållat sjukdomen, blev det kortare hade den orsakats av en kvinna. En av hennes botemetoder gick ut på att genom ett saxöga stöpa tre sorters bly: från avskjutna kulor, från fönster och från kläder. Den så åstadkomna blyklumpen skulle den sjuka bära på sig tills han blev frisk.

Sommaren 1705 ställdes Ingeborg Jonsdotter inför rätta anklagad för olaglig sjukdomsbot, en åtalspunkt från vilken hon sjutton år tidigare blivit villkorligt frigiven. Den här gången blandade sig emellertid den för oregerlighet, trätsamhet och fylleri ökände domkyrkoadjunkten Pehr Kraeklingius i processen. Anklagelsen stegrades snart till att gälla blåkullafarande och mjölkmagi och efter att ha torterats, delvis inför sittande rätt, erkände Ingeborg Jonsdotter men tog snart tillbaka sin bekännelse. Hon avled tydligen samma vinter i fängelset till följd av svält och tortyr. Någon dom avkunnades aldrig i målet.

Wall nämner i förbigående en handfull andra gotländska trolldomsprocesser från samma tid. En angelägen uppgift för gotlandicaforskningen vore att upprätta ett så fullständigt register som möjligt över samtliga dessa processer.

Med utgångspunkt från processen mot Ingeborg Jonsdotter, diskuterar Jan-Inge Wall vad som format beskrivningarna av "den andra värld" till vilken anklagade häxor ansågs resa. Mig förefaller det tveksamt om man vinner något i förklaringskraft genom att, som Wall gör, kalla häxrättegångarnas berättelser om blåkullafärder för visionsdikt. Enligt den definition som Wall citerar handlade visionsdikten om "upplevelser av hinsides belägna världar, dit människans själ förs efter döden" (s. 11), medan Blåkulla var en plats som man föreställde sig belägen i *denna* världen, som till och med kunde pekas ut, dit levande människor (eller åtminstone deras själar) reste.

Större fog finns för att kalla folksägnernas berättelser om människors besök hos övernaturliga väsen för "folklig visionsdikt", som Wall gör

på s. 186. Det finns ju en likhet mellan mystikerns besök i den andra världen och den folkliga botarens nedstigande till de underjordiska i det att berättelserna om dessa resor medvetet kan utnyttjas som en legitimation för visionärens religiösa missionerande och för den klokes botande. Besöket hinsides har en positiv laddning såväl för den som anser sig ha gjort det som för hans klienter. Men den likheten bortfaller i alla de sägner som berättar om vanliga människors (d. v. s. varken mystiker eller botare) skräckfyllda möten med de övernaturliga. Och för den anklagade häxan är blåkullafärden själva det brott för vilket hon står åtalad och något som hon – i likhet med Ingeborg Jonsdotter – erkänner först under tortyr.

Det är inte uteslutet att vissa av de beskrivningar av Blåkulla som återfinns i rättegångsprotokollen kan ha inspirerats av prästers referat av visionärens besök i hinsides världar (s. 24). Wall återger själv som andra tänkbara källor sägner och memorat om bergtagning (s. 39–43), ett avsnitt i den danska folkboken *Morsus Diaboli* (s. 75f) samt den enligt min uppfattning mest närliggande förklaringen, nämligen att det redan under inkquisitionens häxförföljelser i Spanien utbildades en häxsabbaternas folklore, som sedan tillsammans med häxanklagelser och häxprocesser traderades norrut över Europa (s. 185f). Med denna hypotes blir det möjligt att förklara de uppenbara likheter (anklagelserna om barnaförande) som föreligger mellan vittnesmål och förföljelser i Baskien och Dalarna (jfr Henningsen 1987, s. 71).

Utifrån Ingeborg Jonsdotters och en annan åtalad kvinnas framtvingade berättelser om sina besök i "den andra världen" tar Jan-Inge Wall upp en diskussion med Bengt af Klintberg om huruvida en annan gotländsk botarkvinna, Brita Biörns, verkligen trott att hon varit nedtagen till de små under jorden eller ej. Wall menar att Brita Biörns var en förslagen kvinna, som tog till påståendet att hon lärt sig botekonsten under jorden för att skydda sina verkliga läromästare (s. 159). Idén härtill skulle hon kunna ha fått från processen mot Ingeborg Jonsdotter och från ett annat rättsfall samma år i en grannsocken. Wall pekar på att Brita Biörns vid tre tillfällen inför tre olika instanser lämnade olika uppgifter om sitt besök under jorden. Hade hon verkligen haft upplevelsen skulle hon ha återgivit den på samma sätt alla tre gångerna.

Bengt af Klintberg hävdar å sin sida att Brita Biörns själv var övertygad om att hennes upplevelse av att ha varit nedtagen till de små under jorden var verklig (Klintberg 1980, s. 46ff), men också att berättelsen om nedtagningen – memorat eller ej – väl överensstämmer med de rollförväntningar man hade på en botare (ibid.) och att nedtagningen var ett vanligt sägenmotiv (a.a. s. 45). Frågan om vad Brita Biörns egentligen trodde är förvisso viktig för att förklara hur just hon såg på sin botarroll.

För hennes åklagare och klienter betydde sannolikt berättelsen om hennes besök under jorden bara att hon inordnade sig under den kollektiva rolltraditionen om botare. Både Wall och Klintberg har med sina exempel visat att det på Gotland omkring år 1700 inte var ovanligt att man berättade om verkliga och uppbyggda människor som hade lärt sig botekunnande hos de små under jorden. Liksom mystikern använde Brita Biörns (och hennes sondotter och sondotterdotter) berättelsen om besöket i den andra världen som en legitimation för sin verksamhet.

Wall återger en avsevärt större del av 1738 års förhållningsprotokoll med Brita Biörns än vad som tidigare varit tryckt hos Bjersby (1964, s. 224).

Boken innehåller också längre orienterande avsnitt om folklig läkekonst, tjuvmjolkande väsen och de två läkekunniga Hejnumkärringarna på 1800-talet.

Refererad litteratur:

Bjersby, Ragnar: *Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt*. Uppsala 1964.

Henningsen, Gustav: *Häxornas advokat, historiens största häxprocess*. Stockholm 1987.

Klintberg, Bengt af: *Hejnumkärringen. Alver m. fl.: Botare*, Stockholm 1980.

Steffen, Richard: En trollformel ur hedendomen. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 51, 1928.

Ulf Palménfelt

Christoph Gasser: Trappln, Gschuicher und andere Fourtl. Schriften des Landwirtschaftlichen Museums Brunnenburg, Neue Serie Nr. 2. Meran 1988.

Arbetet utgavs i anslutning till en jaktutställning som arrangerades av Landwirtschaftsmuseum Brunnenburg i Dorf Tirol oktober–november 1988 och april–juni 1989. Gasser publicerar mycket nytt och delvis även överraskande material från företrädesvis södra Tyrolen. Framställningen kompletteras med en genomgång av olika myndigheters förordningar och påbud, instruktioner och tjänsteföreskrifter. Arkivalier och inventarieförteckningar beaktas likaså. I notiser och uppsatser publicerade i topografisk litteratur och svåråtkomliga hembygdstidskrifter lämnas värdefulla uppgifter. För att placera jakt- och fångstmetoder i deras allmän-europeiska sammanhang uppmärksammar förf. både handbokslitteraturen (faktiskt ända fram till 1984) och den omfattande etnologiska diskussionen. Värdefullt är att de viktiga, i Sverige närmast helt otillgängliga, italienska bidragen anförts. Den ”selektiva” litteraturförteckningen (med hänvisning till de i källorna citerade verken) är imponerande. Det kan synas småaktigt att komplettera denna. Man saknar emellertid H. Bub's viktiga *Vogelfang und Vogelberingung* (Wittenberg Lutherstadt 1971ff).

Inledningsvis nämnes allehanda åtgärder som vidtagas för att skydda hem och ägodelar mot skadedjur. Mat förvaras i stolpbodar och lägges upp inomhus på från taken hängande ställningar. Vigda föremål grävas ner i trädgårdar, på åkrar, under trösklar till bostäder och stall. Komma möss/råttor söker man framför allt hjälp hos St Gertrud och St Magnus. För att komma tillräta med invasioner av gräshoppor och andra insekter anordnas processioner och vallfärder, präster förvisa och bannlysa inkräktarna och förr öppnade man regelrätta processer mot dem. Rått-, mullvads- och hamsterfångare tillkallas etc. Ett slags fällor äro de förr vanliga ”benbrytarna” d. v. s. framför ingångar till kyrkogårdar och begravningsplatser över grunda gropar lagda trä- eller järngaller som skulle hindra kringströvande djur från att komma in på de vigda platserna.

I sin typologi beaktar Gasser särskilt fångst (och jakt) med nät, fågellim och gifter som alla äro eller varit omtyckta metoder på kontinenten. Det är närmast en smaksak om ”kombinerade fällor” räknas som en särskild grupp eller inte. Det är repeterande redskap för fångst av möss/råttor och småfågel, i samtliga fall faktiskt vattenkatter (dit hör även de i förbigående nämnda

mushjulen) eller burar.

Förr voro varggropar påfallande vanliga. Ännu länge togs fasan, åtminstone lokalt i grop. Vattenkatter äro allmänna. Till gropar hänföres flugglasen som på kontinenten äro kända från åtminstone Portugal (Portugalia 2, p. 87/8 och fig. 8) till Schleswig-Holstein.

Smärre flakar äro vanligen 4-gillrade men kunna även vara 1-gillrade. Hänggillringen är sällsynt och i en ny variant har gillerramen ersatts av en stolpe. Tyngre stockar byggas efter handböckerernas anvisningar, lokalt "förbättras" systemen. Med sina vanliga gillringsvarianter äro, gärna dubbla, klumpfällor mycket spridda. Möss och småfågel fångas i 1-gillrade bunkar etc (upp- och nervända) resp. såll. I det senare fallet kompletteras systemet med ett dragsnöre. Traditionella lådfällor med en eller två raka eller vinkelböjda falluckor äro välkända. Från sekelskiftet ersättas fällorna mer och mer av fabriktillverkade konstruktioner (bl. a. med vipp) samt av olika metalltrådsfällor, för mössfångst t. ex. av de välkända, halvrunda "råttryssjorna". Ända fram till 2:a världskrigets utbrott tillverkades och såldes de i hela Tyrolen av trientinska gårdfarihandlare. Gasser ger en god översikt över den europeiska gårdfarihandeln med metalltrådsfällor och nämner även efter M. Ginzels Die "Musfallskrämer" aus der Eifel (Mainz 1986) den anmärkningsvärda lokala tillverkningen i Neroth mellan ca 1830–1960. De tyrolska fågelburarna gå, i stort sett, tillbaka på handboksbeskrivningar. Äldre häng- och torsionsgillrade varianter förekomma.

Av arkivaliska handlingar framgår att den i 1500-talets handböcker gärna beskrivna snaran med horisontell sprättstång varit känd i Tyrolen under 1400-talets början. Häng- och stickdonor äro vanliga under det att spränklor, anmärkningsvärt nog, inte synas förekomma. Efter 2:a världskrigets slut använde tjuvjägare i Bozenområdet allmänt stensnaror gillrade som stocksnarorna i norra Eurasien och Nordamerika. Mårdsnaror med stentyngd, en fast och två lösa stickor äro ganska spridda, fällan är välkänd i Ungern, Slovakiet och Rumänien. I Tyrolen finnas även andra stensnaror med i princip samma system, en lös sticka ersättes emellertid av en ögla i linan till tyngden. Sprättsnaror byggas med bl. a. en fast och en lös krok eller med fast 4-gillring. I framför allt Schlern-området fångades möss/råttor med gnaggillrade tubsnaror (sprättstång och snara av metalltråd). De tillverkades

och såldes liksom råttryssjorna av gårdfarihandlare och kunde även köpas i Bozens affärer.

"Der Kloben", ett i Sverige okänt men på kontinenten ännu in på 1700-talet mycket ofta för fågelfångst använt "klämredskap" med dragsnöre, kom tidigt ur bruk i Tyrolen. Här blevo istället limspön (jämte lockpipa och lockfågel) samt enkla och dubbla slagnät de vanligaste tillbehören vid fågelfångst. Näten sattes ut på en större, noga förberedd fångstplats (tratta) och sköttes från en på denna uppförd fågelfångarhydda. Mot slutet av 1500-talet uppfanns rocolon i Val Brembana (Lombardiet). Det är en fångstplats som, grovt förenklat, fungerar så att fåglar lockas till den för att sedan skrämmas mot upphängda nät. Med italienska fågelfångare fördes rocolon till Tyrolen under 1600-talet. Fågelfångst är här ett mycket omtyckt folknöje. När sträckfåglarna drogo förbi under hösten fanns det t. ex. fågelfångare med roccoli, tratte och limspön på varje kulle vid Innsbruck och framför allt kring Trient ännu under 1800-talets mitt. Genom främst lagstiftning begränsades nätfångsten mer och mer och rocolons utbredningsområde omfattade till sist just bara Trientområdet. Där bedrevs emellertid fångst med denna och tratta i stor omfattning ännu efter 2:a världskriget. Beträffande fågelfångst kan tilläggas att korpar etc togos med limstrut.

Helt oväntat förekommer den ovanliga slagfjäderfälla som kallas assommoir grillagé i Steiermark. En unik, "modern" variant är belagd från södra Tyrolen. Diverse saxar, varg- och råvkrokar samt mullvadsfällor bjuda inte på överraskningar. En bågfalla har direkta motsvarigheter i Slovenien (Krain). Av inventarier framgår att man gillrade armborst. Detsamma gäller bössor. Intressantare äro emellertid bössfällorna som tillverkats sedan 1700-talet och lokalt ännu voro i bruk omkring 1906.

Gassers med källhänvisningar mycket grundligt och väl belagda studie utgör ett synnerligen viktigt bidrag till etnologisk jaktforskning. Det ger inte endast en god överblick över olika fångstmetoders ålder och utbredning i västra och centrala Europa utan man får även följa redskapen österut från Tyrolen genom Österrike, Ungern, Polen och Balkanländerna. För kommande europeisk jaktforskning kan "Trappln" närmast betraktas som en outhärlig handbok.

Sture Lagercrantz

Äldre årgångar av Rig säljes billigt!

F. n. pågår en flyttning och omorganisation av Rigs lager på Nordiska museet. I samband med detta säljer Föreningen för svensk kulturhistoria ut såväl enstaka nummer som hela årgångar. Ett mindre antal nummer finns kvar från tidskriftens första år 1918 – 1923. Från slutet av 1920-talet och från 1930-talet finns inga nummer bevarade. Från 1940-talet och framför allt från mitten av 1950-talet och framåt finns gott om restexemplar.

Försäljningen sker till realisationspriser. Ett enstaka nummer kostar 5 kronor, en hel årgång 20 kronor. Portokostnader tillkommer. Försäljningen pågår så länge lagret räcker. Möjligheten finns alltså att mycket billigt skaffa sig en obruten serie årgångar av Rig i varje fall från mitten av 1950-talet.

Den som önskar beställa Rig, enstaka nummer eller hela årgångar, ombedes vänligen göra en skriftlig beställning till Föreningen för svensk kulturhistoria, Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Det går också bra att ringa till tidskriften Rigs expedition, Nordiska museet, tel. 666 46 00.

MAT

Fataburen 1989 berättar ur ovanliga synvinklar om gamla tiders mathållning och om sätten att handskas med olika råvaror.

Läs om det dignande brännvinsbordet, om kvällsgröten som blev morgonmål eller om surmjölkens historia! Läs om ovanliga metoder att anrätta fisk, om svenska köttkakor eller om vår barndoms efterrätter!

MAT handlar också om Mr Bantings kur mot korpulens, om rollspelen vid matbordet i olika miljöer, om vad saltet betytt och om gamla och nya metoder att kyla och frysa matvaror. Och titta på bildkavalkaden om våra invandrades matbutiker.

Rikt illustrerad, delvis i färg

Pris 230:—

VIT KÄPP FÖRSTORINGSGLAS PUNKTSKRIFT

20 synskadade personer berättar om sina liv. Materialet, som samlats in i samarbete mellan Nordiska museet och Synskadades Riksförbund, förmedlar unik information om gripande och intressanta livsöden. Sorger och glädjeämnen under barndom och skoltid genomsyrar många skildringar liksom vänskapen, kärleken och svårigheterna att hitta ett meningsfullt arbete.

Tio av bidragen har tilldelats pris i en tävling utlyst i de synskadades taltidningar.

Illustrerad

Pris 230:—

Kan köpas i bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG

115 21 STOCKHOLM

Tfn 08/666 46 00